КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА
ЕКОНОМІЧНО-СУСПІЛЬНИЙ МІСЯЧНИК—ЛЬВІВ

CO-OPERATIVE REPUBLIK
Ukrainian Monthly Review — Lwiw Poland

Ч. 6.
ЧЕРВЕНЬ
1934.
РІЧНИК VII.

НА ОКРАЮ ДНІВ.

КУРС: ПІВТОРА ҐРОША!

Валюта нашого села, яйце, паде далі катастрофічно. Останні відомости з наших сіл, в данім випадку з Поділля, нотують ціну яйця льоко село: дві штуки за пять сотиків. Це найкраще символізує траґічне положення нашого села, коли зважити, що рівночасно цукор коштує на селі, віддаленому 15—30 км. від залізничої стації, 170—190 ґрошів за кільо, а навіть та сіль, що фактично не має ніякої віджививчої вартости і якої є у нас стільки, що уряд вважав відповідним навіть зачинити деякі саліни — коштує все ще по старому 30 сотиків за кільо.

Відповідно до ціни яйця обезцінена вартість безріг і худоби; тільки збіже дещо підійшло в гору, але тепер, на переднівку, з того користи селянинові абсолютно нема жадної; навпаки, для бідніших це тільки нова втрата, бож вони тепер збіжа не продають, а купують, згл. позичають.

При таких цінах продуктів має селянин жити, оплачувати податки, сплачувати проценти від довгів та ще й »заспокоювати свої культурні потреби«!

Стану села в даний мент годі описувати теоретично, бо ніякий опис вже не в силі віддати дійсної правди. Треба бути і бачити.

А бачити можна ось що: ви в кооперативі — вона повна »покупців«. Але повна тому, що крамар чомусь не дає собі ради«. Бо колись — бувало — казалося: дайте пуделко сірників — а тепер кажеться: дайте штири сірники«. Колись приносив хлопчина яйце: »просили татуньо папірки« — а тепер за те саме яйце треба дати тільки пів книжечки паперців. Ділять на частки палочки цикорії, за ґроші відважуй соли (до бульби, бо це одинока нині омаста), за яйце (2,5 ґроша!) відважуй цукру для дитини (щоб зацитькати, бо кричить). За яйце (півтретя ґроша — курс!) відважуй покупцеві солонини, нафти — і все те записуй у лядовий денник. Так, записуй точно і скрупулятно, що купують члени, а що нечлени — бо Ревізійний Союз дістав нове зарядження про »нові приписи про податкові пільги« і остро наказав примінитися до його вимог.

Чи не мусить бути тісно в такій малій кооперативі при курсі »півтретя«?

А однак — якось треба те все перебути і рук не опускаси! »Русин — впертий«. Нехай же дасть доказ цьому!

ДЕРЖАВА — КЕПСЬКИЙ ЛІКАР.

Бюлетень швайцарського союзу споживчих кооператив нав'язує до неуспіхів урядової боротьби з безробіттям і крізою в ріжних державах і вину за ті неуспіхи приписує структурі самої держави.

»Світ уже раз переживав подібні явища. По наполеонських війнах була пару літ висока конюнктура, але за нею прийшло жахливе ослаблення світового господарства. Скрізь лунали заклики, щоби уряди поспішили на рятунок і уряди переганялися в будуванні митних барикад на своїх кордонах. Інші течії, як прим. рух чертистів в Анґлії, революції 1830 і 1848 року на континенті шукали спасення у зміні політичного устрою, подібно, як це нині роблять ріжні диктаторські партії. Але вже тому сто літ назад показалося, що держава не є лікарем для хворого господарства, тільки фушером. Що вона дала одному, те мусіла відняти в другого. З того досвіду виріс господар. лібералізм, рух, що хотів цілком виелімінувати державу з господарства. Та обставина, що всі заходи держави до поборення господарської крізи були даремні, мусіла провадити до кінцевого висновку, що держава береться до річи, що не є її справою, що не держава, тільки само господарство мусить усунути крізу.

»Так повстав рух вільної торговлі, погляд, що противився митам і вмішуванню держави в господарство. І це не є ніякий припадок, що в тому часі появився і кооперативний рух. Кооперація це була теж резиґнація з державної допомоги, свідома спроба видістатися з соціяльної мізерії через обєднування своїх власних сил.

Цей зворот (в приватному і суспільному господарстві) мав дуже благодатні наслідки. З нього виріс той могутній господарський рух і здвиг, що характеризує другу половину 19-го століття. Чи маємо сподіватися подібного здвигу і в майбутньому? Покищо на це ще не заноситься. Покищо ще вірять люди, що ліком на лихо усіх параґрафів є: ще більше параґрафів!«

Швайцарський кооператор підійшов, як бачимо, дуже глибоко до суті справи.

ЗАСТІЙ!

Господарський орґанізм на терені цілих держав находиться в стані паралїжу. Надій на поправу не видно. Добрим станом рахується, коли підприємство не котиться в низ, коли не збільшує своїх пасивів. Але таких є чимраз менше.

Виїмок становлять очевидно скартелізовані галузі промислу, які піддержують себе брутальною політикою непропорційно високих цін. Та політика картелів короткозора, бо з порожного навіть мистці не наллють і вже й картелі відчувають катастрофічне зменшення консумції їхніх дорогих виробів. Це є однозначне зі зменшенням зисків. Значить — і тут застій.

Є фактом, що не тільки приватне господарство, але й кооперативне переживає тяжкий час. Констатують це про свої установи польські, жидівські та німецькі кооперативи. На жаль, помітне це подекуди вже і у нас. Великим зусиллям кооперативного апарату і членських мас, та дякуючи величезній внутрішній моральній міці нашого кооперативного руху вдалося, що правда, зберегти в здоровому стані переважну більшість наших кооператив та устерегти їх від такої долі, яка постигла значний відсоток приватних підприємств. Та наші амбіції більші — ми хотіліб навіть у цей час найгрізнішого господарського напруження йти вперед, йти на всіх відтинках нашого фронту і на всіх теренах нашого краю.

Певен відсоток наших кооперативних установ находиться у стані дефензиви, а не офензиви, і це нас турбує. Того факту не треба перед собою закривати, навпаки — тільки явна дискусія на цю тему може викресати нові зусилля до переборення застою.

Нас не стати на люксус відпочинку — треба придумувати способи для нового наступу, хочби прийшлося навіть вживати надлюдських зусиль волі і витривалости.

Той переможе, у кого будуть сталеві нерви.

ГОЛОС АНГЛІЙСЬКОЇ СІЛЬ. ГОСП. КООПЕРАЦІЇ.

Кооперативний організм, який до недавна ще подекуди легковажив собі зріст державно-інрвенціоністичних тенденцій в господарських справах, починає реаґувати свідомо проти цього нездорового явища. Гіркий досвід Німеччини а в останнє й Австрії став осторогою для всього світу. У календарі (»річнику) британської сільсько-господарської кооперації на рік 1934 цій справі присвячено передову статтю. Там читаємо:

»Невідлучна хиба державного пляннового господарства, незалежно від інших негосподарських, політичних тенденцій, є в тім, що держава це машина, до того ще невипробована машина. Зате кооперація це організм, пересякнутий життям своїх членів, організм, що рахується з потребами своїх членів, працездатний і життєвий. Завдання цього руху є очевидно в тім, щоби неплодній, державній пляновій господарці протиставити свій повний сили розвиток. У многих країнах це вже сталося і зовсім не має потреби, щоби кооперативи фузіонувалися з державними підприємствами. — Зовсім навпаки!

Пляни держави, усі нові і невипробовані, мабуть не покажуться тривалими і кооперативний рух мусить у власному інтересі заховати непорушною свою організацію та її закріпити. Коли заведуть окремі державні чи міждержавні пляни, то кооперація дуже легко може бути єдиним стоячим островом серед пливучих світових струй, — але старий плян треба заступити іншим«.

Зокрема стаття звертає увагу на необхідність промощення

безпосередньої дороги від продуцента до споживача. Треба чуйно стерегти, щоби тій розбудові не ставити меж з боку держави. Далі повинна кооперація сільських продуцентів дбати про те, щоби защіплювати основні кооперативні методи праці також у тих підприємствах, в яких держава є головним учасником або мотором. Споживчі кооперативи мають ще більше право, як державні установи, цікавитися розподілом рільних продуктів, під умовою, що вони доросли до того завдання. Не вистарчає з їх сторони чисто неґативне, або критичне становище. Коли вже не дасться обминути, щоби в якусь ділянку торговлі не вмішувалася держава, то треба не відрікатися тих функцій, які можуть споживчі кооперативи взяти на себе, бо в противному разі їх переберуть приватники, які у многих державах мають ще симпатію в урядових кругах. Вже рочдельські піоніри зрозуміли, що опанування господарства неможливе без того, щоби кооперація не зацікавилася ділянкою продукції.

ДІДИЧІ ДОМАГАЮТЬСЯ РЕДУКЦІЇ ДОВГІВ НА ПОЛОВИНУ.

Головний заряд Поморського рільничого товариства ухвалив таку знаменну резолюцію в справі обдовження хліборобів:

»Взявши під увагу зріст вартости гроша, при спаді вказника цін рільних плодів зі 100 в р. 1927 до 47 в 1933 році, себто іншими словами подвійне збільшення тягару довгів і рільничих залеглостей, а з другого боку — катастрофічний спад цін і прямо неможливість збуту рільних продуктів, товариство стверджує з цілою рішучістю, що хлібороб в ніякому разі не в силі вивязатися зі своїх зобовязань навіть коштом руїни свойого варстату.

Світова кріза і державна дефляційна політика спричинює окрім того ще моральну депресію; вона ще скріплюється тим, що вірительські установи й уряди трактують рільників з правила, як влізливого петента і несолідного довжника і платника.

При такому стані річей Гол. Управа Пом. рільничого т-ва стверджує неминучу конечність зменшення тягару рільничих довгів і залеглостей, як також їх обслуги у відношенні до спаду вказника цін рільних плодів. Сплату довгів належить уможливити, достосовуючи час сплати до зменшення рентовности рільничих варстатів. Зменшенню повинні підлягати також біжучі обтяження рільної продукції (очевидно — автори мають на думці податкові і соціяльні тягарі — Ред.). Головна Управа з цілим притиском підчеркує катастрофу села і необхідність радикального рятунку з виключенням усяких півзасобів.«

До тої резолюції можна додати тільки те одно, що коли таку скруту нині відчувають сфери великої земельної власности, то що мають казати дрібні хлібороби, особливо українські, яких задовження о много важче і страшніше, бо кредитодавцем тут у більшости не був ані Банк Рольний, ані інша більш менш вирозуміла установа, а просто лихвар і лихварський продавець усілякої тандити!

ГІТЛЄРІВСЬКА ВЛАДА ПРО ЗАДОВЖЕНІ ФІЛЬВАРКИ.

16. травня промовляв п. Дарре, іменований Гітлєром »провідник селянського стану«, перед зібранням селянства у Старкові (Поморя) такими словами:

»Часи нестримного індустріяльного лібералізму, який був властивою господарською основою для тутешніх східнолабських фабрик збіжжа і бараболь, — проминули, бо світ хоче купувати тільки якийсь незначний відсоток виробів німецького промислу. Чим скорше це зрозуміють східнолабські великі землевласники, тим швидше вийдуть вони з теперішніх господарських труднощів. Так само, як в наслідок зміненого положення держави, не може ні один промисловець з західних провінцій вимагати від уряду субвенцій — так теж мусимо відклонити на будуче домагання, щоби допомогами піддержувати ті східнолабські великі посілости, що не можуть самі устоятися.

Там, де землевласник господарює власними силами на здоровому підприємстві, це володіння повинно бути удержане. Але з другої сторони — там, де господарство не є до удержання — воно мусить уступити такій формі, яка є більш життєздатна. Це означає далекойдучу кольонізацію Східно-Ельбії німецьким селянством. Такою природньою поворотною дорогою повернуть міліони морґів землі назад до рук селянства.« (Подано за „Rundschau d. R. d. d. V.“ ч. 20.)

Ця заява міродатної людини з правлячого табору цікава не тим, що обіцює німецькому селянству, а швидше тим, які його надії вона перечеркує. А саме, перечеркує вона обітниці про примусову парцеляцію великої посілости, якими гітлєрівська партія оперувала дуже обильно, заки дійшла до влади. Так, як тепер стоїть справа, то парцелювати будуть тільки те, що й так прийшлоб до ліквідації через банкроцтво.

НАРОДНЄ ГОСПОДАРСТВО.

Акційна банковість у Польщі.

Банки виконують з правила три функції: 1) орґанізують кредит, то зн. громадять грошеві капітали та розміщують їх у виробництві і виміні, 2) орґанізують плачення, тобто добирають такі методи й засоби вирівнування грошевих претенсій, щоби це вирівнування переводилося гладко, скоро та дешево і 3) завідують декотрими катеґоріями майна громадянства, приймаючи реґулярні депозити й уладжуючи відповідні сховки.

На заході, де банковість має за собою вже досить довгий вік і орудує міліярдовими капіталами, та де без банків господарське життя не моглоби вже обійтися, банком принято уважати й називати лише таку грошеву установу, що є вивінувана у великі

власні капітали, які мають характер постійности і не залежать від тих, хто їх складав при оснуванні установи.

Постійність і незалежність мають лише капітали акційної спілки і тому велика европейська банковість є орґанізована у формі акційних спілок, а банком називають на заході з правила лише банк акційний. Таке розуміння банку перейняло також законодавство, яке найчастіше резервує назву »банк« лише для тих кредитових установ, що є орґанізовані у формі акційної спілки. Всі інші можливости уживання цеї назви законодавство старається ослабити, відповідними додатковими поясненнями, як: народній, кооперативний і т. под.

У польському річнику торговлі і промислу за р. 1934 находимо, між іншим, дані про банковість у Польщі. Вибираємо з них ті, що відносяться до акційної банковости. Ці відомости не є ані найновіші ані найповніші, але всежтаки уважаємо вказаним подати нашим кооператорам, що працюють у кредитовій ділянці, хочби лише побіжний перегляд акційної банковости у Польщі, бо певно не кожний кооператор має змогу слідкувати за станом цеї банковости та робити на цій основі підсумки, порівнання і висновки. Рівняючи цю банковість з нашим одиноким акційним банком, не можемо у відповідних місцях не поробити деяких завважень.

Маємо дані про 37 приватних акційних банків, 2 акц. банки, що є в посіданні держави (Банк »Польска Каса Опєкі« і Банк Акцептаційний) та 1 акц. банк емісійний (Банк Польський), який помилково називають державним банком, хоч він таким формально не є. Далі є дані про два чисто державні банки: Банк Господарства Краєвого і Державний Банк Рільний, а попри це також про Почтову Касу Ощадности (ПКО), яка теж займається деякими банковими чинностями, а передовсім масово збирає ощадности.

Акційні капітали.

Приватні акційні банки, згідно з постановами закона про банки, мають акційний капітал кожний зокрема не менш, ніж 1,000.000 зол., одначе з двома виїмками, які мають: один 800 тис. зол., другий 500 тис. зол.

Сума акц. капіталу 37 акц. банків на день 31. 12. 1932 була зол. **180,218.000** зол. Що торкається висоти акц. капіталу кожного банку, то їх можна поділити на ось такі групи: один банк має 30 міліонів акц. капіталу, оден 20 міл., оден 12 міл., три по 10 міл., оден 8 міл., оден 6 міл. 300 тис., пять по 5 міл., оден 4 міл., чотири по 3 міл., шість по 2,5 міл., оден 2 міл., девять по 1,5 міл., оден 1 міл., оден 800 тисяч і оден 500 тисяч.

Між цими банками є один одинокий український акційний банк: Земельний Банк Гіпотечний, акц. спілка у Львові, з акційним капіталом 5 міл. зол. Цей капітал стоїть у скромному відношенні **2,77**% до суми акційного капіталу всіх банків. Порівнання

капіталу укр. банку з капіталом всіх інших банків викликає гнітучу свідомість великої і страшної у наслідках диспропорції між силою укр. капіталу і силою чужого капіталу. Адже українці творять 30% населення Польщі і на цій основі повинні би мати одинацять акційних банків розміру Зем. Банку і 54 міліонів акц. капіталу.

Одначе банки виростають не з високого числа населення, лише зі сили національного господарства, з його повноти та інтензивности і з капіталової сили громадянства. Банковість є завершуючим щаблем у господарській структурі і аби вона була велика то треба, щоби наперед національне господарство було сильне та повне, то значить, щоби у ньому була розвинена всестороння продукція (промислова й хліборобська) і добре наладнана виміна. Це є правда, що банковість своїми капіталами помагає розвивати продукцію, але також є правдою, що серед громадянства мусить проявлятися сильний промисловий динамізм, сила капіталу і господарська експанзія, щоби на цьому підложі могла вирости сильна банковість. Бо на банковість треба дивитися, як на збірники заощаджених національних капіталів, які мається поставити до диспозиції творцям продукції на те, щоби вони цими капіталами розбудовували виробництво.

Не сміємо забувати, що сильної акційної банковости українське господарство не буде мати доти, доки не зачне виростати в силу українська приватна промислова продукція і доки вимінного руху між хліборобською і промисловою продукцією, а також вимінного руху із закордоном не матимуть українці у своїх руках[1]). Отже маємо такий приватний акційний банк, який відповідає українській приватній капіталовій і продукційній силі.

Держава є власницею двох банків, яким дала до розпорядимости 280 міліонів основного капіталу (Банк Господарства Краєвого 150 міл. і Державний Банк Рільний 130 міліонів). Кромі цього держава має у своїх руках Банк »Польська Каса Опіки« для еміґрації з 2,5 міл. капіталом, Банк Акцептаційний з 12,5 міл. акц. капіталу і Почтову Касу Ощадности (ПКО).

Рівняючи суму капіталів приватних акційних банків з капіталами державних банків і тих, що від держави залежать — бачимо, що держава є найбільшим банковим підприємцем. Хоч теорія все заступала погляд, що державі нема ніякого діла до банковости, поза законною реґуляцією її чинно-

---

[1]) Від Редакції: Розвиток українського національного господарства, як відомо, котиться у більшій мірі як польського, по лінії не приватної, а кооперативної організації. Вже й сьогодні наша кооперативна продукція і торговля, не виключаючи й заграничної, розвивається переважно на базі власних кооперативних банків, з малою участю Земельного Гіпот. Банку. Нема сумніву, що й дальший розвиток йтиме по тій-же лінії, скріплюючи з необхідности наше кооперативне банківництво в більшій мірі, як приватне і саме розвиток цього кооп. кредиту буде властивим показчиком нашої економічної зорганізованости і сили.

сти, то повоєнні етатистичні змагання декотрих держав привели їх до того, що вони мають власну банковість, без якої не може обійтися процес етатизації.

Окремо стоїть емісійна установа Банк Польський зі 150 міліонами акц. капіталу і з правом емісії банкнотів. Це є упривілеєна установа, що має великі валютарні й господарські завдання і великі засоби до здійснювання цих завдань.

Вклади.

Побіч власних акційних капіталів, банки розпоряжають ще капіталами, зложеними до них у формі вкладів.

Сума вкладів всіх приватних акц. банків виносила під кінець 1932 р. зол. 380,876.927.—.

Найвищу суму вкладів мав Банк Звйонзку Спулек Заробкових (зол. 62,910.611), оден банк мав вкладів зол. 56,271.193, оден зол. 40,223.306, оден зол. 33,664.903, а чотири банки мали вкладів кожний з окрема вище ніж 20 міліонів зол. Державні банки разом з Почтовою Касою Ощадности і банками, що від держави залежать, мали вкладів зол. 737,678.989, в чому сама ПКО зол. 444,865.795. З цего бачимо, що ПКО є найбільшим резервуаром заощаджень громадянства і виказує найбільшу суму вкладів між всіми банками у Польщі.

Земельний Банк Гіпотечний у Львові зі своїми зол. 3,528.504 займає аж 18-те місце в ряді банків що до висоти вкладів, а сума вкладів Земельного Банку Гіпотечного займає **0,92%** загальної суми вкладів усієї приватної банковости у Польщі. Прочитайте, шановний читачу, щераз цей процент і не вагайтеся витягнути з цего страшного факту всіх правильних висновків. Вони будуть більш-менш такі: Сума орґанізованих (банками) заощаджень свідчить про капіталову силу народу і вказує наскільки великий є капіталовий резервуар, з якого промисловість має черпати потрібну силу. Колиж цей резервуар (дораховуючи навіть капітали зібрані в кооперативних банках)[2]) є такий дуже скромний, як наш, то годі дивуватися, що наше виробництво росте дуже слабо, мало поширюється, а назагал, тримається в маленьких розмірах і в примітивному стані. Колиж українська промисловість не має звідки дістати вигідного кредиту, який, разом з власними, звичайно інвестованими капіталами, допомігби йому поширювати підприємство крок за кроком, то в таких умовах не можна сподіватися скорого розвитку й поширення промислу.

Хто думає, що розвиток промисловости може обійтися без кредитової помочі банків, що є збірниками і роздільнями капіталів, які нація заощаджує, то його треба відіслати до студій про

---

[2]) Стан вкладок з кінцем 1933 р. у більших укр. кредитових установах (т. зв. кооп. банках) був такий (в круглих тисячах): Центробанк 974, Дністер 1.494, банки воєвідства Львів 1.297, воєв. Станиславів 1.138, воєв. Тернопіль 913, воєв. Волинь 285. Разом кругло 6 міліонів злотих. — Редакція.

розвиток европейської промисловости, де банковість відограла великанську творчу ролю.

Як нація хліборобська, маємо і будемо мати до діла зі землею. Це тимбільше, що великі простори укр. землі посідають чужинці. В нашому інтересі лежить, щоби ці землі перейшли до рук працьовитого укр. хлібороба. Коли нам не вдалося заволодіти нею силою нашої праці і гроша. Мусимо рахуватися з тим, що прийдеться нам викупити значну кількість землі, яку нині ще займають національно й соціяльно чужі нам елєменти.

На це діло треба великих капіталів, які нам може дати тільки наша праця, трансформована в капіталові заощадження. Одначе без банків довгоречинцевого кредиту не можливо доконати викупу більших просторів землі. Одинокий наш банк довгоречинцевого кредиту (З. Б. Г.) по свойому статуту, закинув довгоречинцеві кредити під натиском нашої господарської мізерії, а перейшов на звичайні чинности банку короткоречинцевого кредиту. Очевидно, що це є аномалія, щоправда ніяк не завинена самим банком, тільки викликана вимогою тяжкого часу. Колиж часи зміняться, то Зембанк напевно перейде до чинностей банку довгоречинцевого кредиту, бо тут його чекають великі завдання.

Але без великих національних заощаджень, які в даному випадку булиби готові прибрати форму заставних листів, цих завдань виконати не можна. Зокрема не можна виконати їх при ощадностях трьох і пів міліонів золотих.

Рівняючи суму акційного капіталу польської банковости зі сумою її вкладів, дістаємо відношення 1 : 2,11. Це відношення вказує на те, що польська банковість має дуже мало вкладів, а з цього треба зробити висновок, що грошевих капіталів у Польщі є також дуже мало.

Загальна характеристика.

Беручи на увагу скількість банків у Польщі і суму їх акційного капіталу, треба сказати, що польська банковість є на загал дрібна, бо 31 банків мають акц. капітал менший ніж 10 міліонів, 2 банки мають капітал по 10 міл., а ледви 4 банки мають акц. капітал вищий від 10 міліонів, при чому ні один з них не досягає 50 міл. акц. капіталу. Щодо сили капіталів, то польська банковість не видержує порівнання з банковістю інших народів, які може мають релятивно менше банків, та зате безпорівнання більші власні капітали, що в декотрих установах доходять до сотень міліонів валютарних одиниць вищої вартости, ніж польська валюта.

Спеціялізація в банковости має своє значіння, бо дозволяє інтересуватися якоюсь одною галуззю господарської діяльности, та достосувати себе до потреб вибраної галузи. Само польське законодавство, йдучи за фактичним станом спеціялізації, ділить банковість на установи короткоречинцевого кредиту (банки тор-

говельно-промислові) і установи довгоречинцевого кредиту (банки гіпотечні), назначуючи при тому мінімальну суму акц. капіталу, яку мусять мати обі ґрупи банків. Між банками, про які маємо дані, є чотири банки гіпотечні: три польські й один український (який одначе тепер гіпотечним кредитом не займається), три банки промислово-торговельні, два спеціяльно промислові і двацять вісім торговельних. Очевидно, що спеціялізація в банковости має свої межі, бо кожний банк, попри певну спеціяльність, мусить вести декотрі загально банкові чинности, яких не може зректися з огляду на свою доходовість. Найчастіше, спеціялізація торкається справ кредитування вибраної промислової чи торговельної ґрупи.

Слід зазначити, що у Польщі є окрема група установ довгоречинцевого кредиту, що називаються Кредитові товариства міські і Кредитові товариства земельні, яких разом є 19. Вони мають право емітувати заставні листи і давати довгоречинцевий кредит, який є забезпечений на гіпотеках. Сплачування кредиту переводиться ратами, після пляну, який виготовляється наперед.

Рентовність банковости у Польщі, за роки господарської кризи, дуже підупала, а в р. 1932 зійшла до зера, бо переважаюча більшість не виплачувала за згаданий рік ніякої дивіденди, що для акційних банків є великим мінусом. Аджеж недостаток дивіденди значить, що 180 міліонів акційного капіталу працює даром, а це не могло остатися без впливу на ціну акцій. Вони справді в останньому році сильно потратили на курсі.

Врешті треба згадати, що на українській території є 30 філій ріжних неукраїнських банків. В тому Банк Польський має 11 філій, Банк Господ. Краєвого має 6 філій і Держ. Банк Рільний має 3 філії. Інші акційні банки мають десять філій. Два банки мають свій осідок у Львові.

Таке пересичення і опанування нашої території чужою банковістю має свої ріжні причини і є безперечно показчиком нашої господарської і капіталової немочі.

Розуміємо, що для нашого національного господарства є потрібно чужого капіталу, доки не маємо подостатком свого власного. Але ми дуже далекі від того, щоби признати потребу для нас чужих грошевих інституцій, коли в додатку вони нічим не помагають нашому економічному життю, а лише помагають тим своїм кругам, яких господарська супремація і без того тяжить над нами і з під якої ми всіми силами стараємось звільнитися.

Розбудова власних сильних грошевих установ є не тільки справою нашого національного господарства, але і справою нашої національної амбіції.

Ілярій Ольховий.

З НАУКОВОГО ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ

Економіка на українськім правничім зїзді.

Закінчення[1]).

Третій доклад, доц. Л. Шрамченка був на тему: »Значіння першого світового сільсько-господарського перепису та нові можливості й завдання сільсько-господарської статистики«. — Переведенням в 1928—30 р. р., під проводом Міжнародного сільсько-господарського інституту в Римі (Institut international d'Agriculture) світового сільсько-господарського перепису по одноманітній програмі — на думку докладчика — досягнуто і виконано з успіхом дуже важливе й тяжке наукове завдання — уніфікації загальних переписів, — яке до цего часу виконувалось ріжними державами лише при переведенню загальних переписів населення.

Досягнення уніфікації програм і метод переведення загального сільсько-господарського перепису, відкриває для науково-статистичних досліджень в області економіки сільського господарства широкі перспективи, поскільки наукові студії даних цього перепису дозволяють охопити не лише ізольовані території окремих держав і країн, але й цілу їх масу, як величезну частину світового господарства.

Дані цього перепису дозволяють зробити науково-обєктивне освітлення не тільки структури сільського господарства в світовому маштабі, але й для багатьох країн, в яких переписи відбувалися раніш, дослідити важливіші елементи й фактори сільсько-господарського виробництва та його динаміку.

Фактичні відступлення від єдиної програми й пляну переведення перепису в окремих країнах, як свідчать публікації Міжнародного сільсько-господарського інституту, всеж таки не позбавляють значіння цього перепису, як перепису »світового«.

Чим скорше опублікования, а через те й наукове оброблення даних світового сільсько-господарського перепису, безперечно дадуть дуже цінні обєктивні матеріяли для доцільного розвязання багатьох економічних проблем сучасности: раціональної орґанізації аґрикультурної справи й суспільної аґрономії, упорядкування міжнародного обміну продуктами сільсько-господарського виробництва та розвязання популяційних проблем хліборобського населення.

Світовий сільсько-господарський перепис є основою, фундаментом складної справи науково-обєктивного, ц. то правдивого освітлення потреб сільського господарства й широких мас сільсько-господарського населення, на якому наукова думка зупинитись не може. Він вимагає — річ природня — дальшої спе-

[1]) Початок статті гл. в »Кооп. Респ.«, ч. 2 за б. р. — Редакція.

ціяльної праці в области сільсько-господарської статистики, споживання та збірання даних про бюджети родин-господарств хліборобського населення. Тим самим згаданий перепис ставить нові й ширші вимоги для світової сільсько-господарської статистики.

Заслуга на цьому полі Міжнародного сільсько-господарського Інституту в Римі є виключного значіння і заслуговує глибокої пошани й подяки. Погоджуючись з цим, зїзд і ухвалює по докладі доц. Шрамченка резолюцію: »Зїзд засилає Президії Міжнародного сільсько-господарського Інституту в Римі глибоке признання за видатну, історичного значіння працю, виконану переведенням першого світового — сільсько-господарського перепису«.

Протягом третього дня не можна було вичерпати всіх докладів економічної підсекції і два з них заслухано на четвертий день зїзду, а то з приватної економії: доц. Я. Моралевича і інж. п. Димінського. Доклад першого був на тему »А н а л і з а с и с т е м і ф о р м р а х і в н и ц т в а«.

Під системами рахівництва розуміється сукупність всіх засобів, що їх вживає рахівництво при реєстрації господарських операцій, як теж способів опрацьовання реєстрованих фактів для виявлення стану й поступу господарства.

Найдавнішою системою треба визнати поєдинчу систему. Коли саме вона була зорґанізована, та хто був творцем її — про це ще немає виразних даних; однак нема сумніву, що її почали вживати насамперед в Італії і правдоподібно ще перед створенням подвійної італійської системи.

Поєдинча система дає три рахівничі циклі: кредитовий та касовий денник складає хронольоґічний цикль; запасові книги (в тім числі й касова) та головна книга дають систематичний цикль; інвентарі складають третій цикль.

Первісним завданням системи було стремління заховати в евіденції всі залеглости господарства, активні й пасивні.

Простота, легкість орієнтації, переглядність, дешевість — це є добрі властивости цієї системи, але трудність контролі перешкоджає розповсюдженню її.

Повище завдання (легкість переведення контролі) було взяте за вихідну точку при утворенні найбільш росповсюдженої італійської подвійної системи рахівництва. Остання складається теж з трох рахівничих циклів, але орґанічно звязаних між собою. Перший хронологічний цикль — денник (журнал); другий систематичний цикль — головна книга і третій — книжні інвентарі (побічні книги можуть дати четвертий цикль).

Властивістю італійської системи є б і л я н с, який виявляє на даний мент стан господарства.

Таким чином, поєдинча система має своєю вихідною точкою евіденцію претензій та зобовязань; італійська система має завданням найдокладніше та найточніше обчислення активів.

Завдання обрахунку пасивів взяла на себе льоґісмоґрафія. В суті річи це є подвійна система, але управлена так, що може виконувати завдання обрахунку пасивів.

Статмоґрафія ставить собі інше завдання. Будучи теж подвійною системою, вона, в наслідок окремого упорядкування, дає можливість відділити статичну частину білянсу від динамічної. Думка про такий поділ білянсу є дуже важлива, бо часом просте переведення статті з динамічної частини до статичної веде до помилки у визначенні результатів господарювання, навіть в тім випадку, коли білянс опрацьований формально правильно.

Чотири згадані системи примінюються більш-менш успішно в комерційних підприємствах.

Для нерентовних господарств, першу рахівничу систему утворив М. Пухберг й назвав її камеральною. Це є поєдинча система. Вона вважає діяльність господарства сукупністю оборотів і узгляднює та переводить обрахунок оборотів, не звертаючи належної уваги на результати оборотів, — навіть такі, ясно зреалізовані результати, як актива та пасива; останні ця система перемішує з оборотами і тому не дає можливости точно визначити маєтковий стан господарства.

Ф. Гіґлі утворив свою систему рахівництва, яку він назвав константою. В цій системі автор бажав обєднати добрі властивости камеральної системи з добрими сторінками подвійної італійської системи, маючи разом з тим на увазі зменшити зайву писанину. Значіння системи полягає в тому, що вона розмежовує обороти ріжних періодів і в той спосіб приводить до відділення активів та пасивів від самих оборотів (статика й динаміка).

З наведеного видно, що кожна система має на меті розглянути господарство й дати висновки про іншу сторінку його діяльности. Кожна з них дає свої методи точної оцінки білянсу. Системи досягають цього окремим зовнішнім оформленням книговодства.

Крім згаданих систем існують десятки »систем«, які переслідують лише одну мету — зручніше оформлення тієї чи іншої системи. Подібні »системи« називаються формами книговедення; такими є, наприклад, французька форма, англійська, німецька, американська. Згадана зручність може полягати, з одного боку, в машинізації книговодства — тепер є рахівничі машини для господарства всякої фінансової сили, з другого боку, в наслідок стремління раціоналізувати цю ділянку, зручність виявляється теж в інших напрямках. Саме в такій формі, в наслідок якої зменшуваласяб кількість рахівничих книг, як це є з книговодством А. Рудановського, або збільшуваласяб кількість записів при однім фактичнім фіксуванні, як це є з формами »прописового« книговодства...

Останнім був доклад інж. Димінського про »Раціоналізацію, як явище переходу до нового господарського ладу«.

Предметом докладу не був розбір раціоналізації в усіх її подробицях, ані оцінка в цілому, зокрема також не розгляд її відношення до конюнктурних хвиль і до структурного безробіття. Тільки є ним питання, оскільки в раціоналізації проявляються первні й зародки нового господарського ладу, в якому загал (суспільність) мав би виконувати через відповідні органи — контролю, координувати всю основну господарську діяльність та надавати їй загальний напрям в інтересі національної чи державної цілости. В протиставлення до лібералістичної, анархичної системи господарства це є регульоване, або плянове господарство, конкретні форми якого ріжні господарські ідеології увляють собі ріжно. Тут, одначе, річ не в ідеологічних постулятах на адресу будучности, тільки у виявленні регулятивних первнів, діючих уже в теперішности.

Дефініції раціоналізації в ширшому розумінні приложення засад раціонального господарювання згідно, розуміється, з економічним законом, як також у розумінню часово зосередженої інтенсифікації в приложенні здобутків технічного поступу, не характеризують — у специфічних рисах — раціоналізаційної доби, що триває від оголошення амер. дослідів над втратами в промисловости (1921), в практиці поки що тільки до сучасної господарської депресії. Раціоналізація не обмежується до технічної сторінки, але обіймає також ділянку торговельну, адміністративну і фінансову. Спільне є в усіх ділянках згармонізування всіх чинників в одну виконну цілість під кутом бачення знижки власних коштів і зросту оплатности та переважання організаційної сторінки над чисто психічною. Нове є в усіх ділянках поставлення організації на наукові підстави, отже в підборі працюючих (психотехніка), у виконуванню праці, в керуванні підприємством, в обслідуванні ринку (статистика прив. госп. — »синтетична економія« і т. д.), в передбачуванню і бюджетуванню.

Подібно, як з приходом капіталістичного ладу, в техніці перестали думати in Handgriffen, а почали думати в причинах і наслідках, так тепер методи природничих наук проникають до організацій та ведення підприємства; там витворився окремий стан інженірів техніки, тут витворюється окремий стан організаторів (efficiency engeneer); аналогічно до т. зв. промислової, себто технічної »революції«, тоді можна було говорити про організаційну революцію, тепер в обох випадках доходить до структурних змін у господарстві. Механізація грає велику ролю, але відходить на другий плян супроти організаційних первнів.

Специяльні машини для роботи з біжучою лентою (conveyir) не є ніяким особливим технічним поступом; основна проблема лежить у науковім розчисленні всіх розложених елементів праці, та в їх ритмічному згармонізуванню. Без відповідного вглянення до організаційної системи, заведення найвиконніших машин дає часом порівнюючи невеликі висліди. Мірилом для розріжнення

справжньої раціоналізації, від ніби-раціоналізації, є зниження власних коштів без відємних наслідків для платні і здоровля робітників (фізіологія праці, система високої зарібної платні і т. д.) в народньо-господарськім відношенні, і без тривкого та надмірного обтяження суспільности масою безробітних. Переважання організаційних моментів з постійним підпорядкуванням поодиноких чинників системі, обєктивізація відносин у підприємстві, витворення окремого стану, як носія раціоналізаційних змагань й постійний і організований обмін думками і методами, навіть у міжнароднім мирилі (II. міжнар. зїзд раціон. в Женеві 1927), примінення спільних калькуляційних і бюджетових обслідувань для цілих галузей виробництва і торгівлі, переважаючий вплив неприватніх установ на добір працьовників (на 209 психотехнічних місць у Німеччині тільки яких 40% є в руках приватних підприємств), врешті комплекс питань, звязаних зі стандаризацією (нормалізація, типізація) і спеціялізацією — все це витворює пляновість і з погляду загально- (не лише приватно-) господарського та окремі органи для здійснення тої пляновости. Зокрема стандаризація і з погляду на дефініцію, і в своїх наслідках вимагає таких авторитетних органів і загальної згоди (зрілість до стандаризації, колективне випрацьовання стандартів, музей відкинених, але здібних до розвитку форм, зосередження експериментування в лабораторіях для технічного поступу, більша вязаність матеріяльна і психолоґічна, наслідування смаку і бажань відборців ітд.). Такі орґани колективу вже є і приймають на себе вже навіть відповідальність за впорядження господарських чинностей у цілому.

Поруч з тим співпраця поодиноких підприємств і обєднань, ведення спільних дослідів, лабораторій і т. д., наукові методи, якими послуговується зовнішня політика підприємств (оцінка можливостей збуту, крива Cournot'a і функцій систематичної економії і т. д.) ясно перечать — в ідеї та в практичнім переведенні — засадам вільно-конкуренційного ладу. Міжнародня раціоналізаційна конференція (Женева, 1931) навіть згори виключає ці засади, як базу для дискусій над питанням сучасного господарства. Тільки ж не належать до раціоналізаційної ділянки обєднання підприємств з метою обмеження конкуренції задля зиску та монополистичного опанування ринку.

Всі засоби раціоналізації є у відношенню до цілей господарства свого роду технікою в ширшім розумінню, технікою господарювання. Господарство засадничо має примат перед технікою в тім розумінню, що щойно його потреби рішають про технічний поступ. Великий технічний розмах на переході XIX. ст. і дальше був наслідком і проявом нового господарського ладу — капіталістичного. І анальоґічно, в орґанізаційнім розмаху XX. ст. слід бачити проявлення і послідовність переходу до нового ладу — пляного чи вирядженого господарства. Це виступає, як обєк-

тивна ідея, як часова тенденція, якої одиниці в своїх конкретних змаганнях не мусять бути свідомі. Якими не були б конкретні форми ладу, що саме пробивається, велику ролю відограє в цім переході в відогравати ме пізніше господарське наставлення держави і законодавства. Але необхідно, щоби тут від інтервенціонізму та модифікацій поодиноких проявів, при залишенні старих основ, настала зміна в напрямі продуманої і плянової дії для перетворення тих основ і прискорення того переходу, до якого нестримно прямує господарство.

Незаслухані на зїзді доклади передано на зачитання в спільних засіданнях професорів факультету права і суспільних наук Укр. університету та членів Укр. правничого товариства.

ПРОБЛЕМИ КООП. ОРҐАНІЗАЦІЇ І ПРАКТИКИ

Між кооперативною теорією і практикою.

Закінчення[1]).

Погляньмо нарешті, як працюють книговодці та члени надзорчих і контрольних орґанів сільських кооператив для загального закупу і збуту.

3. Праця книговодця.

Ця ділянка нашої кооперативної роботи нами вже у великій мірі опанована; опанована в тім розумінню, що книговодці вже добре навчилися правильно вписувати в ділові книжки орудки кооператив. До винятків належать тепер в кооперативах книговодці, необзнакомлені зі своєю працею. Але з бігом часу й вони пізнають тайни книговедення, поповнюючи собою ряди вправлених, добре знаючих своє діло, книговодців, серед яких знаходимо тепер не рідко навіть дуже добрих фахівців, в повнім значінню цего слова; фахівців, які вже самі виготовлюють річні білянси своїх кооператив. Трапляється (ще, правда, рідко), що такі книговодці провадять діло- й книговодство не лише своїх кооператив, але й кооператив дооколичних сіл. Так, приміром, книговодець кооперативи »Гаразд« в Конюхові (район С. К. Стрий) п. Яків Ґолуб веде книжки (і то зразково!) не тільки в своїй конюхівській кооперативі, але робить цю роботу також і в двох кооперативах сусідніх з Конюховим сіл, являючись, так-би мовити, районовим книговодцем.

Таким чином, правильне та солідне провадження ділових книг являється тепер звичайним та постійним явищем в життю сільських кооператив.

[1]) Початок статті гл. в ч. 1, 3 і 5 »Кооп. Респ.« за б. р.

Що-ж торкається самостійного зладження книговодцями річних білянсів по кооперативах, то ця, вже більше скомплікована робота, що вимагає від її виконавців певних теоретичних знань, за малими винятками, як згадано вже, у нас майже не опанована.

Звичайно цю працю виконують люстратори дотичних повітових кооперативних центрів, а в районі С. К. Стрий від ряду літ для цієї ціли в призначених округах відбуваються білянсові курси, на яких інструктори ПСК виготовлюють білянси прибуваючим на курс книговодцям. Ці курси являються до-де-якої міри вишколом для книговодців, де бажаючі можуть набути потрібну їм практику й знання аж до цілковитого опанування техніки складання річних білянсів кооператив.

Отже, книговодство, ця дуже важлива галузь кооперативної праці, завдяки старанням інструкторських апаратів повітових кооперативних центрів знаходиться на загал у нас вже на належній висоті. Треба надіятися, що осягнений здобуток мозольної роботи й на далі буде вдержаний на відповіднім рівні, удосконалений в практиці й шляхом засвоєння знань, що їх що-року передає своїм учасникам заочний кооперативний курс РСУК.

II. ПРАЦЯ КОНТРОЛЬНИХ КОМІСІЙ КООПЕРАТИВ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ЗАКУПУ І ЗБУТУ.

Контрольні комісії, згідно з вимогами статута, виділюються зі складу надзірних рад низових кооператив. Складаються ці комісії, звичайно, з голови та двох членів надзірної ради кооперативи.

Ревізійний Союз Українських Кооператив вимагає від контрольних комісії переводжування провірок в кооперативах найменше 4 рази в рік. На жаль, ця конечна вимога майже ніколи не виконується контрольними органами кооператив. Причина цього така, що члени контрольних комісій, не посідаючи потрібного знання, здебільшого не знають, як до справи приступити. Отже, коли часами й мають бажання перевести провірку кооперативи, то не завше можуть це своє бажання здійснити. З тої причини контроля, ця дуже важлива вимога , залишається майже завше побожним бажанням. Брак постійної контролі витворює часами сприятливу ситуацію для персоналу та членів управ кооператив, які, користуючись з обставин, часто роблять кооперативу джерелом своїх несовісних доходів.

Дуже рідко трапляются випадки, коли члени контрольної комісії, розуміючи велике значіння провірок кооперативи та посідаючи знання, дійсно виконують свої обовязки, що три місяці контролюючи свої кооперативи. Але це належить, на разі, до дуже рідких винятків. Звичайно-ж тут панує цілковита бездіяльність.

Отже, належить з жалем ствердити, що ця дуже й дуже важлива ділянка кооперативної роботи є у нас найбільш слабою

позицією, ще зовсім не упорядкованою. Вона дотепер лежить облогом, чекаючи на ліпші дні. На цю справу належить в першу чергу звернути увагу орґанізаційних апаратів наших кооперативних центрів.

III. ПРАЦЯ НАДЗІРНИХ РАД НИЗОВИХ КООПЕРАТИВ.

В склад членів надзірних рад сільських кооператив звичайно входять у нас майже без винятку самі селяне. Становище голов надзірних рад натомісць здебільшого займають місцеві інтелігенти (священики, учителі народних шкіл), що працею своєю тісно звязані з селом, в якім постійно перебувають. Однак, не рідко трапляється й таке, що цілий склад надзірних рад творить виключно місцевий селянський елємент.

В наших умовах праці — від енергії та ініціятиви голови надз. ради звичайно залежить якість та видайність праці цілої ради. Отже, коли функції голови надз. ради перебирає на себе місцевий інтеліґент-кооператор, який сумлінно ставиться до принятих на себе обовязків, тоді кооператива на чолі з таким провідником йде швидким кроком наперед, організаційно й матеріяльно зміцнюючись та не боючись потрясень. Коли-ж на чолі Надз. Ради стоїть особа, котра на свій уряд дивиться, як на »почесне відзначення«, якого »не випадає« не приняти, тоді звичайно надзірна рада з таким провідником не виявляє жадної діяльности, байдуже ставлючись до справ своєї кооперативи. Таких випадків »байдужости« з боку місцевих інтелігентних сил, на жаль, не мало.

З прикрістю зазначую, що прийшлося мені також спостерігати ще й такі сумні випадки, коли де-які інтелігенти, з політичних чи може якихось інших, лише їм відомих, мотивів, не тільки не брали ніякої участи в праці для піднесення добробуту свого села, але ще й явно вороже відносилися до існуючих в селі кооператив, ріжно гальмуючи їх розвиток. На щастя, такі сумні явища належать вже до дуже рідких. Маємо надію, що вони незабаром цілковито зникнуть з життя українського села.

Коли функції голови надзірної ради перебирає на себе селянин, то праця ради також здебільшого не відзначається особливою видайністю; й то, головно тому, що селянство, цей головний чинник кооперативного життя, не є як слід підготовлене до подібної праці, майже не посідаючи необхідних для цего відомостей. Це лихо можна було-би дуже легко усунути, коли-б місцеві інтелігентні сили захотіли справді зацікавитися кооперативним рухом та стати пропагаторами ідей кооперації бодай у тім селі, де самі мешкають. Тому, власне, кооперативну неусвідомленість, а подекуди й просто кооперативний анальфабетизм селян треба в поважній мірі приписати на рахунок тих інтелігентів, що занедбали цей свій важний обовязок. Не меншу вину за це

поносять також й повітові кооперативні центри, які не звертали, та не звертають ще й тепер, належної уваги на поширення кооперативної освіти на село. В результаті ще до тепер не маємо бодай вистарчаючої кількости свідомих членів, що змогли б відповісти вимогам життя нашої кооперативної родини.

Статути кооператив наказують, щоб засідання надзірних рад відбувалися принаймні 4 рази в рік. Керуючі органи кооператив в більшости придержуються цієї вимоги. Хоча часом трапляються випадки, що провід кооперативи, з вище поданих причин, цілковито іґнорує цю дуже важливу постанову, протягом цілого року ні разу не збираючись для обговорення біжучих справ кооперативи.

Отже, кооперативна неусвідомленість одних та незацікавленність кооперативним рухом других — в кінцевім результаті витворює серед загалу членів жалюгідну атмосферу байдужости до справ кооператив. З цим ненормальним явищем вже тепер належить розпочати енергійну боротьбу, твердо памятаючи, що кооперативне виховання мас являється найголовнішою та найбільш здоровою підвалиною, яку належить класти в основу кожної, отже, і нашої кооперативної будівлі.

Лишень в цьому — запорука успіху нашої кооперативної праці! Тільки в цьому — певність, що раз здобуте вже ніколи не загине!

СТОРІНКА ЧИТАЧА

За громадську мораль в кооперації*).

Ці стрічки — це не »казання«, не сипання моралів, не теоретичне навіть обмірковування важкої проблєми кооперативної моралі. Метою цих стрічок є спроба аналізи сумних явищ у нашій кооперації, шукання за причинами їх та вказання раціональних шляхів до усунення зла. Подиктовані ці стрічки не злобою до цих чи тих одиниць, не жаждою кривдити чиюсь громадську працю, а твердим обовязком рядового громадянина, котрому громадське добро, яким являється та якому служить кооперація, є цінне й дороге.

Наша кооперація — це серед теперішних обставин — найбільш можлива форма масової орґанізації широких верств українського громадянства. Вона охопила вже такий простір нашої національної теріторії, змобілізувала таке число членів, на їх послугу поставила таку численну фалянґу працівників, й розпоряджає такими капіталами, що їх не має ні одна з існуючих інших серед нашої суспільности орґанізацій.

Сучасна наша кооперація це вже не сама філянтропія, не сам гарячий патріотизм, не сам вже жертвенний, почесний, громадський труд, а звичайна,

*) Уваги шановного автора містимо в порядку дискусії. Вважаємо потрібним звернути при цій нагоді увагу на те, що прояви деморалізації, про які згадує автор, і які є язвою кооперації теж інших народностей Польщі, не є в життю нашої кооперації таким масовим явищем, як би це може виходило зі статті. Тут вони роблять враження головно тому, що зібрані разом в один жмут. — Редакція »Кооп. Республики«.

важка, сіра, буденна праця, яка поза ідейні стимули душі, заспокоює ще й звичайні, життєві потреби будня.

Життєві потреби того будня заспокоюються шляхом безупинної, важкої боротьби. Боротьба родить не саму тільки поезію, але видвигає на верх теж другі, звичайні людські інстинкти: еґоїзм, користилюбність, жажду наживи та уживання коштом других, — видвигає на верх не саму лише красу, але й відворотну сторону життя у формі менше чи більше яскравих конфліктів ідеї з дійсностію, теорії з практикою.

У нашій кооперативній пресі, у звітах більшости наших кооператив, на зборах низових кооператив, у звідомленнях РСУК, — скрізь повно не самих голословних нарікань чи жалів, але й сумних фактів, отцеї нашої життєвої кооперативної правди: розбіжности ідеї з дійсностію, теорії з практикою. Багато таких фактів з кооперативної практики по низових кооперативах навів ревізор РСУК П. Панченко в 1, 3 і 5 ч. »Кооп. Респ. з ц. р., багато говориться про т. зв. товарових довжників, які завинили кооперативам у збірній сумі 8,406.673 зол. (Звіт РСУК в ГКЧ ч. 48—49 з 1933 р.). Ще більше чується нарікань на манка склепарів, які стали правдивою язвою нашої кооперації. Звіт РСУК неподає цифрових даних про »манка«, але вони певно сягають теж немалих сум.

А поза тими двома головними болячками, цеб то боргами й манками, багато далобся сказати про т. зв. к о о п е т а т и в н у в і р н і с т ь, про закупи товарів так низовими к-вами, як повітовими, поза своїми гуртівнями, та продаж членам чужих виробів, тоді, коли є такі самі вироби своїх коопер. чи приватних українських фірм; про закупно склепарями кооператив товарів »приватно«, на свою руку у приватників; багато можна сказати про т. зв. »калькуляцію«, про встановлювання цін, які не раз в кооперативах є вищі, чим у приватних склепах (примірів можнаб навести дуже й дуже багато), через що тратяться покупці, які відчужуються від кооперації; їх т. чином силою пхається до приватника. І т. д., і т. д.

Зі всіма цими болячками та недомаганнями мусить кооперація боротися всіма можливими засобами.

Найпершим та найважніщим засобом є освідомлююча праця серед кооперативної громади, невпинне поучування членів про суть кооперації.

Мусимо освідомити управи наших кооператив, що кооперативна торгівля це не »шахрайство« приватного купця, а суспільна праця, в якій не може мати місця зиск одиниці при страті, ц. то коштом загалу.

Ніякі видатки не сміють відстрашувати кооперативних діячів від цеї виховно-педаґоґічної кооперативної праці дорогою преси, книжок, анкет, курсів і т. д.

На ведення такої освітньої і пропаґандивної праці м у с и т ь к о ж н а к о о п е р а т и в а, н а в і т ь н а й м е н ш а д а в а т и з і с в о г о ч и с т о г о п р и х о д у б о д а й 3%, бо цей виданий гріш в е р н е т ь с я кооперативі через збільшення числа її членів, поширення обороту, солідність та вірність кооперативній ідеї.

На це треба конче звернути увагу при люстрації кооператив, на зборах, і т. д.

Не менше важним виховним педаґоґічним засобом являється в життю п р и м і р ж и в о ї л ю д и н и, діяча.

Сільський склепар бере нині примір в склеповій практиці зі сільського чи містечкового приватного шахрая-пявки, що на свій рахунок веде торгівлю, обчислену на зиск.

Кооперація не гонить за зисками, вона сповнює суспільну, а у нас ще й національно-господарську функцію.

Перед нею стоїть не зиск, а ідея, і в цю велику ідею суспільної, громадсько-національної служби мусить бути задивлений кожний кооперативний робітник, кожний член управи, надзірної ради, кожний покупець, ціла кооперативна громада.

На жаль — до цього треба признатись — не все може сільський кооперативний склепар найти, у свойому окруженню, такий взірець ідейного кооперативного діяча, а часто-густо натрапляє на протилежні приміри.

Один з ревізорів РСУК, оповідав мені про діяльність »кооперативних діячів« з недалекого від повітового центру села, де члени Надзірної Ради брали по 10 зол. презенційної марки, справник побирав 300 зол. місячно, лядові довги йшли в безконечність, недобору кооператива мала 18.000 зол і, щоб санувати таку »кооперативу«, треба було створити крамницю ПСК. на місце зліквідованої старої кооперативи. Правда, такі крамниці ПСК. ведуться краще, але що така санація мусить тривати довше, то загал поволі відвикає від активної участи в кооперативній роботі та байдужніє для неї.

Остання війна та революція поза своїми добрими сторонами мала теж і лихі, відємні. Розбудилася активність, поширилася свідомість, але війна й революція при масовости своїх рухів посіяли теж і деморалізацію.

Це не новина. Так було по 30-літній війні, так було по великій французькій революції, те саме явище є і тепер.

З цим масовим явищем деморалізації треба всіма силами боротися. Треба рішуче станути на шлях кооперативної педаґоґіки. Треба виховати нове покоління людей, нових ідейних членів кооперативної громади. До цього мусять служити освітня, культурна праця кооперації та добрий примір самих керманичів кооперації, живий примір безкористолюбія наших інтеліґентів.

Від голови риба смердить. Уживати життя хоче так само селянин, як й інтеліґент. Селянин, що не має ще великого духового полету, що прибитий важкими буденними злиднями, ще більше чує в собі жилку до сумнівної вартости приємностей чи достатку, як інтеліґент. І коли над своїми норовами не запановує інтеліґент, то тим тяжче може зробити це культурно відсталий нуждар-селянин.

Кооперація це масовий рух, а маса має в собі ріжнородні елєменти, добрі й злі одиниці. Як кожна добре зорґанізована суспільність для вдержання ладу, для охорони добра цілого загалу (для якого то добра повстає та якому служить кожда зорґанізована суспільна громада), має й мусить мати поза моральними ще й фізичні засоби збереження цього ладу оборони його перед шкодою. Має й мусить мати ці моральні а навіть фізичні засоби оборони й кооперація.

Ледво чи національна або й соціяльна революція створить колинебудь такий ідеальний лад, у якому не буде карного кодексу чи вязниць. Збірну людську психіку тяжко переробити взагалі, тим більше не переробить її за одну ніч ніяка ідея. Революція, якщо й усуває інколи зовнішні, фізичні обставини та умовини суспільних злочинів, не може за одним махом усунути духової атмосфери, яку витворили ті злочини серед суспільности.

Усунення такої нездорової, шкідливої духової атмосфери вимагає трохи довшого часу, чим усунення самого фізичного безпосереднього джерела суспільного зла.

Кожда суспільна орґанізація мусить мати й має свою громадську мораль, бо без неї стає вона не суспільністю, а звичайним збіговищем. І наша кооперація, як збірна, зорґанізована на певних ідейних основах і для певних громадських цілей, суспільність, мусить мати свою етику, свій моральний громадський кодекс, приноровлений зі всіми суворими своїми постановами до вчинків одиниць, які свідомо роблять шкоду кооперативній громаді.

Порушую може найбільш прикру та болючу справу. Знаю сільську кооперативу, яка посіяла деморалізацію як раз через те, що крізь пальці дивився цілий загал на т. зв. манка склепарів. Майже кожний склепар її мав це манко, та на його покриття продавав чи жінчине поле, чи корову зі стайні. Це не відстрашувало від роблення дальших манк.

Робилися й другі річи. Ця сама кооператива возила молоко до приватної міської молочарні. До 100 літрів принесеного зі села молока доляли »кооператори« 10 літрів води. Донеслося це до голови Надзірної Ради, який скли-

кав засідання, але там ще похвалили справника за таку дбайливість. Очевидно, що зиск з такої дбайливости пішов не до кооперативної каси, бо й ніяк було дописувати до книг воду, чи гроші за ню. Ця сама кооператива мала платний вексель, справник здержав в склепі виплату членам за доставлене молоко, забрав від склепаря гроші на заплату векселя, ще й взяв на залізницю — приїхав вечером з міста до села і на запит, чи вексель заплачений, заявив, що так, а за кілька днів прийшов протест векселя. Зійшлася управа і покарала не справника, а склепаря за те, що вчинок справника виявив членам.

Другий член управи тої самої кооперативи пішов на трете село молотити кооперативною молотілкою. За молочення взяв від одного господаря гроші, а в кооперативі заявив, що той заплатить, як продасть вимолочене збіже. Кооператива чекала два роки, впоминалася, врешті заскаржила до суду.

Дотичний господар приходить на розправу зі свідками, які потвердили, що він дійсно заплатив і кооператива мусіла заплатити ще й судові кошта процесу, а »директорові« кооперативі за ці, делікатно сказавши здефравдовані гроші, не впав ні волос з голови; грошей до кооперативи він досі не звернув.

Йшла пацифікація на села. »Дбайлива« управа кооперативи розібрала між себе товари. Та пацифікації у тому селі не було, але спритні »кооператори« порадили собі, сфінґувавши влом.

Возили збіжа зібране з молочення на продаж до міст.

Кожний член управи їхав з одною фірою, заїздили кожний до іншого гуртівника, кожний продавав на свою руку — а вечером або в ночи... самі вертали до села коні без своїх хазяїв... Брали ці »кооператори« товари в місті, дещо з П. С. К., а решту між приватниками; фактури були або й ні. Товари привозили самі коні, облиті оливою, нафтою, помішані, і т. д.

Калькуляція їх була чомусь все грубо вища, чим у других, навіть приватників. Пр. за пачку цикорії — $^1/_6$ — яка скрізь у наших й чужих склепах продається по 35 сот, брали наші »кооператори« аж 60 сот., а писали... Бог знає що. Літа цілі »вели« так ці »кооператори« кооперативу, все надіючись та голосячи про близькість війни чи революції.

На воловій шкірі не списавби цеї »кооперативної« діяльности. А вислідом цього була повна руїна: 12.000 зол. недобору, крамниця П. С. К. та... цілковита зневіра до кооперативної ідеї в селі.

»Манка« склепарів у своїй більшости це звичайні злодійства. Цього нема вже чого скривати. А на звичайного, налогового злодія, якому не помагає моральне упімнення, для якого не має громадського сорому, лишається тільки звичайний арешт.

І хоч як це прикро, але цього засобу, не може наша кооперація в своїй самообороні зрікатись.

Я глибоко переконаний, що це скорше усунулоб »манка«, чим покривання їх продажею поля на шкоду жінки чи дітей.

А вже »дарowання« — просто відписування цього манка управами чи загальними зборами кооператив, це прямо злочинне та недопускаєме!

Того рода річей не вільно толєрувати під ніякою покришкою. Кожна орґанізація, якогоб то не була характеру, повинна нищити перш всього шкідників в своїх власних рядах, бо вони приносять їй тільки саме зло.

Праця в кооперації це не сама наємна платна робота, це не відсиджування чи відроблення своїх обовязкових заплачених годин, але це перш всього суспільна праця, творче громадське діло.

Наші кооператори — це не платні тільки урядовці, кооператива — це не український »штайрамт« для збирання народнього податку у формі вищих цін за товари. Але вся наша кооперація зі своїми працівниками — це перш всього піонїри кращого завтра на економічному, культурному, а там далі.. може й на політичному полю української нації.

До кооперації та її працівників ми ставимо куди вищі вимоги, чим до приватних купців.

Чи все наші кооператори і всі вони ці вимоги належно сповняють? — Хай кожний з них відповість за себе перед своєю совістю, хай кожний сам для себе сконтролює свою громадську суспільну мораль. Хай на це звернуть увагу й самі члени-кооператив.

Не обжаловую й не бю на трівогу. Але хай сумні явища у Франції, Японії, чи в Польщі, будуть грізним мементо — для нашої молодої демократії, до якої мусить себе причисляти і наша кооперація.

Антін Чернецький.

З ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Стан кооператив членів Окружного Союзу Кооператив у Збаражі в 1933 р.

Огляд цей обіймає **68** союзних кооператив для загального закупу і збуту. В тім числі 42 кооперативи збаражського повіту, 8 скалатського і 18 кремянецького.

Загальні відомости.

Кооперативи заложені:

в	1909	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
	1	4	2	1	4	**12**	**17**	**15**	3	2	3	1	3

Торговельне підприємство ведуть ці кооперативи в **79** крамницях. — Одна кооператива має молочарський відділ, одна має олійню. Шість кооператив ще не є членами РСУК.

В районі обнятих звідомленням кооператив є 14.383 рільних господарств, з того **11.986** українських, 2.200 польських і 177 жидівських. Членами кооператив було **5.774** рільних господарств. Скооперування українського населення виносило 49%. — Всіх членів у всіх обнятих звідомленням кооперативах було з кінцем звітового року 6.514. На протязі року прибуло **526** членів. Між членами були 73 поляки і 4 жиди. Жінок було 788, або 12% всіх членів. В громадах обнятих звідомленням було 11 кас Стефчика, 23 кулок рільничих, 172 приватні крамниці, в цьому 28 українських, 10 польських і 134 жидівських.

Матеріяльні засоби кооператив.

Власні фонди:	на уділах	51.223,50 зл.
	на запасному фонді	186.917,71 „
	на зачетах на уділи	813,04 „
	нерозділ. зиск	21,79 „
	білянс. зиск	11.386,60 „
	Разом	250.362,64 зл.

Чуже майно:	кредити готівкові	35.784,83 зл.
	кредити товарові	7.637,51 „
	лядові вірителі	976,91 „
	інші чужі фонди	1.393,77 „
	залеглі кошти завідування	38,— „
	Разом	45.831,02 зл.

Цілий оборотовий капітал кооператив виносив:

У власних фондах	250.362,64 зл.
У чужих капіталах	45.831,02
Разом	296.193,66 зл.

Відношення власних фондів до чужих мається як 1 до 0,18. Власні фонди у відношенню до оборотового капіталу становили 84,5%.

Торговельна діяльність кооператив.

Закуп. Кооперативи закупили на протязі 1933 р.:

Товарів в О. С. К.	за 473.952,03 зл.	або 80,5%
поза О. С. К.	„ 115.522,92 „	19,5%
Разом	589.474,95 зл.	

Торговельна дисціпліна збільшилась в звітовому році в пересічі на 6,5% в порівнянню з 1932 р.

Продуктів закуплено на	348.935,38 зл.
Тютюну закуплено на	106.288,87 „
Разом всі джерела закупна	1,044.699,20 зл.

За доставу товарів заплачено протягом року 13.381,42 зл. Транспортові видатки становлять 1,2% до суми закупна.

Продаж. Протягом року кооперативи продали:

Товарів за	661.709,17 зл.	або на 1 кооп.	9.436,85 зл.
Продуктів за	367.743,12 „	„ „ 1 „	5.408,— „
Тютюну за	116.701,48 „	„ „ 1 „	2.537,— „
Разом	1,146.153,77 зл.		17.381,85 зл.

Пересічний денний торг в одній кооперативі виносив 47,44 зл., (в 1932 р. 51,77).

З осібна продали кооперативи:

Збіжа	9.768 сотн. за	132.616,89 зл.
Яєць	87.207 кіп (3.633 скрині) за	239.300,38 „

(В О. С. К. 81.355 кіп (3.389 скрині) за 220.243,37 зл. або 93%).

Дохід брутто зі всіх торговельних відділів в усіх кооперативах виносив 87.884,68 зл. і становив 7,6% загальної суми всіх торгів.

Сальдо коштів завідуванння виносило суму 69.744,04 зл. і становило 6,08% суми торгів всіх торговельних відділів.

Товарові недобори виказали 32 кооперативи на загальну суму зл. 5.292,49. (Найбільший недобір 587,99 зл., найменший 24,30 зл.).

Борги.

Дня 31 грудня 1933 р. споживчі борги виносили 42.194,66 зл.

В цьому члени Надз. Рад і управ 3.150,53 зл.

Не мало зовсім боргів при білянсах 12 кооператив.

В 1932 р. виносили борги в звідомленням обнятих кооперативах 59.654,92 зл. Отже в 1933 р. зменшилися борги о 17.460,21 зл. або о 29% в порінанню зі станом в 1932 р.

Майно кооператив.

Льокації.

Кооперативи мали льокацій в загальній сумі 33.158,51 зл., з того припадало 31.349,89 зл. на Окружний союз.

Недвижимости має 27 кооператив на загальну суму 62.313,14 зл.

В рухомостях ульокували кооперативи 38.933,73 зл. Рухомости кооператив складаються з урядження крамниць і господарських машин. Сільсько-господарські машини мають такі кооперативи:

4	кооперативи	має	моторові молотілки
2	„	„	сівалки
14	„	„	перстеневі вали
3	„	„	трієри
45	„	„	сонди.

На культурно-освітні цілі виплатили кооперативи протягом 1933 р. 1.497,16 зл.

Кінцевий вислід білянсів.

36 кооператив виказало білянсові надвишки на суму 11.386,60 зл. (пересіч 316,29).

32 кооперативи виказало білянсову страту на суму 7.239,74 зл. (пеерсіч 226,23).

Важніші позиції коштів завідування:

Управа	12.686,52
Крамарі	32.155,87
Р. С. У. К.	6.493,42
Податки	9.978,68
Обезпечення	3.135,97

В ЄДНОСТИ ВЛАСНИХ СИЛ...

На прапорі української кооперації, що був піднесений урочисто в дні 3. червня ц. р. виписаний клич, що в ядерних словах висловлює ідейний зміст нашого руху:

»В єдности« — тим зазначена організаційна форма кожного спілчанського руху і гурт, спілка, союз, єднання. Єднатися можуть тільки люди з громадським почуванням, що відчувають тягу до гурту, до співпраці, до солідарних виступів з другими такими ж кличами, як я. Відвічний інстинкт, що склеює громади, товариства і цілі суспільства, параліжує протисуспільні перерости еґоїзму і вузького самолюбства.

»...власних сил« — ось вказівка для сучасних і майбутніх поколінь, як будувати нове, спільчанське життя. Не надіючись »на князи«, ні варяг, не орієнтуючись на якусь сторонню допомогу, не добиваючись ніяких субвенцій, ні кредитів з некооперативних джерел — направляти свої очі виключно у власну народню гущу, вважаючи тільки її криницею матеріяльних і моральних сил. Тільки те, що росте з власної праці і ґрунту є здоровим твором.

»...до добра і краси!«. Чи можна краще у двох словах вловити верховну ціль, до якої зміряє кооперативне будівництво? — »Добро, добробут — матеріяльне подвигнення народніх мас, нині прибитих нуждою, а в слід за тим упосліджених соціяльно і національно. »Краси« — бажає кооператор усею душею — починаючи від хатньої обстановки і домашнього господарства, аж до культурного вигляду цілих осель і в тих оселях живучого населення, до краси духового і морального життя.

Бо ми не лиш »купці«, »господарі« і »промисловці« — ми в рівній мірі почитачі духових і моральних цінностей, робітники культури в усіх її благодатних проявах.

З КООПЕРАТИВНОГО СВІТУ

НОВЕЛЯ ДО КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНУ УВІЙШЛА В ЖИТТЯ.

Пресовий Бюлетень варшавського т-ва кооператистів (ч. 52 з 17. V. 34) приніс про це ось яку вістку, текст якої нижче подаємо.

»В ч. 38 »Деннику Законів« з дня 9. травня б. р. оголошено новелю до кооперативного закону. Як відомо, новий кооп. закон, не зважаючи на опінію кооператвних кругів, змінено в напрямі значного поширення управнень уряду що до втручання його в діяльність центральних кооперативних організацій. Предсідник кооперативної ради, котрий є урядовцем міністерства скарбу, одержав право затвердження ревізорів (61 арт.), як також відбирання у них права ревізії (там же). Міністер скарбу буде надавати й відбирати право ревізії кооперативним союзам, а в разі відібрання того права (у випадку недотримання приписів, невиконування обовязків ревізії і »поширення діяльности на цілі, необняті статутом та 66 параґрафом цього закону«) вказує кооперативам, принапежним до такого союзу, ту інституцію, що буде переводити у них ревізії. Кооперативна Рада, що складається з представників коопера-

тивних союзів та заінтересованих міністерств, стала майже виключно опініодавчою інституцією.

Закон цей увійшов в життя з днем оголошення. Цим днем — пише далі бюлєтень — замикається доба самостійного розвитку кооперативного руху в Польщі, доба самоуправи й відповідальности за себе. Тепер значну частину відповідальности за долю кооперації в Польщі (в ориґіналі: польської) буде нести уряд республики. Засада: »які члени, така й кооператива«, досі обовязуюча в кооп. русі і понад усякий сумнів усвідомлююча широким масам членів кооператив їх відповідальність за долю організацій і за власний добробут — багато стратила зі свого суспільного сенсу. Уряд взяв на свої плечі ще один тягар, ще одно моральне зобовязання«.

ПОЛОЖЕННЯ КООПЕРАЦІЇ В АВСТРІЇ В ЗВЯЗКУ З ПЕРЕВОРОТОМ.

Репресії, що посипалися після гаймверівського перевороту на всі форми організації австрійського робітництва, не поминули й робітничої кооперації, в першу чергу споживчої. Централя цеї кооперації GöG (Grosseinkaufsgenossenschaft österreichischer Consumvereine) а також всі більші кооперативи одержали урядових комісарів-контрольорів. Вільно обрані Управи і Ради відставлено від урядування. Чолові провідники кооперації, між іншим предсідник Робітничого Банку відомий др. Реннер і предсідниця міжнародньої жіночої Кооп. Ґільди п. Ємна Фрайндліх помандрували до тюрми.

По кількох місяцях одначе ситуація дещо змінилася. Як взагалі ціла віденська драма, так зокрема насильство над вільним кооперативним рухом не придбали доброї опінії тим кругам, що повалили демократичний режім в Австрії. Посипалися інтервенції від ріжних міжнародніх організацій, між іншим був у Відні особисто секретар Міжнар. Кооп. Союзу п. Г. Мей. Влада подається. Вже привернено до урядування виборні органи кооператив і централі, а комісарщині оставлено ролю »контрольора«. По 5 тижнях побуту в тюрмі випущено на волю п. Фрайндліх. Обіцюють усунути взагалі комісарів з кооперації; мають випустити теж др. Реннера.

Та з другої сторони скріплюється похід проти кооперації іншими, »леґальними« дорогами. До давнішої заборони відкривати нові філії кооп. склепів прийшла теж нова: не вільно кооперативам продавати свіжого мяса. Це болючий удар для віденської споживчої кооперації.

СТАН НІМЕЦЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ПОГІРШУЄТЬСЯ.

Від початку кризи 1929 року до кінця 1933 р. обороти німецьких споживчих кооператив в загальній сумі впали о 50%. Було це наслідком спершу знижки цін, а від часу приходу до влади т. зв. націонал-соціялістів вплинула на це також нагінка на кооперацію з боку цеї партії. Передовсім урядники держави, а потім інші заможні ґрупи членів почали масово виповідати своє членство й уділи та відскакувати як покупці. Це є причиною, чому німецькі кооперативи потерпіли значно більший спад оборотів, як приватна торгівля.

Також вклади ощадности почали швидко зменшуватися в наслідок виповідання їх вкладниками і це теж захитало кооперативами. Це знову дало урядові притоку настановити відому комісарщину в кооперації.

КООПЕРАТИВНА ТОРГІВЛЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.

Всі сільсько-господарські кооперативи Чехословаччини обєднані в 12 союзах. Кожний з цих союзів, для забезпечення збуту сільсько-господарських виробів своїх членів, з одного боку, та для постачання сільським господарям потрібні в господарстві предмети, з другого, — має спеціяльно для цього створену торговельну орґанізацію. Згадані 12 орґанізацій обєднані в одному центрі під назвою »Центрокооператива«.

На 1 січня 1934 року до »Центрокооперативи«, крім 12 вищезгаданих торговельних орґанізацій, належало ще 342 кооперативні склади; загалом

11501 ріжних родів кооператив, тоб то на 54 кооперативи більше, ніж в минулому році.

Білянс »Центрокооперативи« на 1 січня 1934 року виказав біля 223,5 мільонів чехословацьких корон (Кч.). Її ж торговельні операції за 1933 рік (4-ий рік світової кризи) коротко представляються так: протягом року було продано ріжного збіжа біля 67.000 вагонів на суму майже 716 міліонів Кч.; ріжних інших сільсько-господарських продуктів продано більше, ніж 9.000 вагонів на суму майже 64 мільони Кч.; нарешті потрібних у сільському господарстві предметів (угноєнь, вугілля, паші, будівничих матеріялів тощо) продано біля 116.000 вагонів на суму більше ніж 551 мільон Кч. Загалом, ріжних товарів продано було 191.440 вагонів на суму майже 1.331 міліон Кч.

В порівнянню з попереднім роком, коли то продано було біля 156.000 вагонів на 995 мільонів Кч., помічається значне збільшення збутових операцій: щодо кількости — на 23%, щодо суми, то — на 35%. Особливо збільшився збут збіжжа: в 1932 році продано було 38.000 вагонів збіжжа, а в р. 1933 — майже 67.000; — збільшення майже о 74%. Продаж інших сільсько-господарських виробів дещо зменшилася; але продаж потрібних у сільському господарстві предметів теж збільшилася; із 103.000 вагонів дійшла майже до 116.000 (плюс 12,5%).

Цікаво зауважати, що середня продажна ціна одного вагону зерна, як в 1932, так і в 1933 році хиталася між 10.770 й 10.880 Кч.

Таким чином Центрокооперативі вдалося в найтяжчий час світової кризи запобігти різкому спаду цін збіжа на внутрішньому ринку.

Не буде зайвим теж відзначити, що на чолі »Центрокооперативи« стоїть відомий кооператор інж. Кліндера, котрий вже протягом 20 років стоїть на чолі й Центрального союзу сільсько-господарських кооператив в Празі — найбільшого кооперативного союзу в Чехословаччині.

С. Б-ський.

ГОСПОДАРСЬКА ХРОНІКА

УЧАСТЬ СЕЛЯНСТВА В ПРОДУКЦІЇ ЗБІЖ В ПОЛЬЩІ.

Після обчислень Гол. Стат. Уряду в Польщі рух збіжевої продукції за останні роки був ось який (продукція в тисячах квінталів):

Рік	Загально					в тім числі менша посілість				
	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	**Разом**	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	**Разом**
1929	17.545	68.877	16.259	28.972	131.653	12.249	56.287	12.045	22.555	103.136
1930	22.404	69.579	14.639	23.476	130.098	15.107	56.915	11.030	18.486	101.538
1931	22.649	57.026	14.757	23.093	117.525	15.271	46.992	10.978	18.087	91.336
1932	13.464	61.104	14.008	23.907	112.483	9.341	51.214	10.639	19.344	90.538
1933	—	—	—	—	120.800*)	—	—	—	—	—
Пересіч.					122.692					96.639

Інж. В. Новіцкі обчислює загальний оборот пшеницею і житом в р. 1928/29 в наступний спосіб (тисяч квінталів):

*) Тимчасове обчислення

Пшениця	Збір 1928 р.	Спожито на місци	на міськ. ринок
більша власність	5.641	1.564	4.077
менша „ ...	10 476	8.221	2.255
разом	16.117	9.785	6.331
Жито:			
більша власність.....	12.221	6.001	6 220
менша „	48.881	43.499	5.382
разом:	61.102	49.500	11.602

З того виходилоб, що пшениці йде на внутрішній ринок около 43%, а жита 25% цілого збору.

Міський ринок одержує пшеницю у 65% від більшої, а 35% від меншої власности; жита одержує 51% від більшої а 49% від меншої посілости. (Зі статті К. Хмєлєвского у »Спулдз. Пшеґльонд. Наукови« ч. 4. 1934).

КАРТЕЛЬ ЦЕМЕНТУ ВОСКРЕСАЄ.

Коли держава задумала приступити до більших публичних робіт за гроші »Фонду Праці«, тоді вона наткнулася на високі передкризові ціни цементу, одного з головних артикулів при земних і будівельних роботах. Ціни ці держалися завдяки картельній організації того промислу. Коли картель станув на дорозі плянів уряду — то з ним зроблено коротку справу: його розвязано. Ціна цементу упала відразу більше чим на половину. Уряд застеріг собі ціну 3 зол. за 100 кґ., а для приватних покупців 3.50 зол. Є одначе фірми, які дають і приватним відборцям товар по нижчій ціні.

Але, вже робляться нові заходи заключити »порозуміння« між продуцентами цементу. Цікаво, чи довго будемо чекати на нову підвишку цін. Напевно її попередять пресові звістки про »зріст коштів виробництва цементу«, про потребу покриття надмірних крізових страт і т. д. Бо так вони роблять завжди.

ОПОЗИЦІЯ ПРАЦЕДАВЦІВ ПРОТИ КОДЕКСІВ РУЗВЕЛТА.

Др. Віліям Ґрін (Green), предсідник американського робітничого союзу American Federation of Labour) предложив комісії америк. сенату докази, що організації працеравців в усіх стейтах обєднуються для то ціли, щоби спинювати розвиток правдивих професійних союзів. Вони підняли плянову акцію поучування фірм про те, як найкраще засновувати т зв. жовті проф. союзи під еґідою працедавців. Такі профес. союзи, основувані, фінансовані і контрольовані заходами працедавців зміряють тільки до того, щоби обходити ті постанови »пляну національного оживлення« (т. зв. рузвельтівської »Найри«), де говориться, що кожний промисловий кодекс мусить признавати робітникам »право організуватися і пертрактувати з фірмою збірно через вибраних собою представників«. Закон далі передбачує, що не можна приневолювати робітника вписуватися до »жовтого« проф. союзу, ставлячи це, як умову прийняття на працю. Також не може працедавець забороняти своїм робітникам »гуртуватися, організуватися або підпирати якусь професійну організацію після свого вибору«. Доказовий матеріял, зібраний п. Ґріном показував виразно, що союзи працедавців не виконують тих постанов а навіть ділають проти постанов закона. З робітничого становища проф. союзи організовані працедавцями, є недостаточні під кожним оглядом, бо їхнє завданя головно в тім, щоби залагоджувати дрібні жалоби. Не було ані одного випадку, щоби такий союз вирішив якийсь конфлікт за висоту платні. Від часу, як вступив в життя

закон про »національне оживлення«, близько міліон робітників мали вже спори зі своїми фірмами з цього приводу, що працедавці не хотіли признавати самостійних робітничих союзів.

ШВАЙЦАРСЬКІ ФАБРИКИ І КУПЦІ ОБУВИ ПРОТИ БАТІ.

Компанія Баті, що від якогось часу продавала у Швайцарії свої вироби у власних крамницях, улаштувала в Монлін свою власну фабрику і задумує поширити свій збут на краєвому ринку. Фахові союзи швайцар. обувного промислу, гуртовників і детайлістів склали між собою умову в цілі оборони своєї продукції і своїх крамниць. В свойому обіжникові заявляє те порозуміння, що коли якийсь купець буде продавати вироби Баті, то краєві фабрики негайно перестануть йому доставляти свої вироби. Строге переведення цього рішення в діло буде чуйно контролюватися. Концепція, як звичайно в таких випадках, називає краєві вироби »висококваліфікованими товарами«, а вироби Баті »дешевеньким масовим артикулом«, щоби понизити в очах публики вироби небажаного і небезпечного конкурента.

ВОНИ НЕ ПРИЗНАЮТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРАНИЦЬ.

З промови предсідника британського хемічного картелю (Imp. Chemical Industrie) на річному заг. зборі цього обєднання довідуємося про співпрацю американських, британських, голяндських та німецьких королів нафти, вугля і фарб в справі бензини. А саме, з огляду на зростаюче виробництво бензини з камінного вугля, головно в Німеччині, заходами тресту „I. G. Farbenindustrie“ прийшло до порозуміння між „Standard Oil-Company“, „Royal Dutsh Shell“ та „Farbenindustrie“. Основано компанію „International Hydrogenation Patents Company“ а ця знову вступила у співпрацю з англ. хемічним картелем що до ринків збуту для виробів обидвох картелів. Таким чином відпаде конкуренційна боротьба між заінтересованими фірмами, ну а споживач буде приневолений платити такі ціни, які подиктують обєднані »у братерській інтернаціональній згоді« компанії. Президент хемічного картелю висловив цю думку в більш оглядній формі:

»Це порозуміння являється прекрасним приміром співробітництва світових інтересів, в тій цілі, щоби наладнати розвиток нової галузі промислу«.

СЕРЕД КНИГ

Кисілевська Олена. — ШВАЙЦАРІЯ. Коломия, 1933. 8⁰, ст. 215. (Обгортка В. Дядинюка. Поза текстом на окр. аркушах 30 образків). Ціна з пересилкою зл. 6.— —. Чільна громадська діячка і публіцистка цією останньою книжкою зарепрезентувалася перед нашою — нажаь дуже нечисленною — читаючою громадою, як добра письменниця. І дійсно, »Швайцарія« пані Кисілевської вповні заслуговує на те, щоби заняти своє місце між кращими літературними творами цього жанру в нашій — і не тільки нашій — літературі. Ця книжечка досі не звернула на себе такої уваги, як повинна би, й не дочекалася ще своєї повної й належної оцінки. І не дивно: цеж така доля всіх кращих творів. — Однак для серіозних і люблячих вартісну книжку, вибраних читачів мовчанка все готової до послуг і часто плазуючої критики, мусить бути для нашої авторки більш вдоволяючою, ніж галасливе повитання її на літерат. смітнику сумнівної вартости виплодів ґрафоманства.

Віримо однак, що прийде час — і він уже близький — коли »Швайцарія« — країна, в котрій авторка зуміла знайти, — і книжка, в котру вона вложила від себе стільки високих духових вартостей — стане улюбленою і пориваючою лєктурою, а також справді рідкою окрасою домового огнища. І цієї найбільшої заплати за труд ми теж, від щирого серця — так, як і щирою сердечністю й безпосередністю віє від кожної сторінки її книжки — бажаємо шановній авторці.

І справді. Чим гарною є ця біло-сива книжка? Гарною, милою появою є вона під оглядом свого зовнішнього технічного оформлення. Окладинка, папір, друк з ініціяликами титул, вигляд сторінки, модерне (вимогам естетики друку відповідаюче на ній відношення білої і задрукованої площі) за малими виїмками, гарні ілюстрації — все це справить багато втіхи аматорам гарної книжки. Та коли в цьому відношенні книжка багато завдячує вже знаній з гарної книжкової продукції друкарні оо. Василіян у Жовкві, то своїми внутрішніми добрими її прикметами читач буде зобовязаний авторці.

Авторка знає країну, яку майстерно описує, не з одної поїздки. На що не дозволила безпосередня обсервація — те доповнила лєктура; про обсяг її довідуємося з поданих в кінці книжки джерел. Авторка вміє обсервувати, та бачити і схопити суттєве, націкавіше, найбільш питоме чи найкраще. Вміє не тільки все це щиро й безпосередньо-правдиво передати, — але — теж легко, займаючо, часто навіть захоплюючо оповісти. Шановна мандрівничка сама — здається — жиє в безпосередній близькости зі швайцар. гірняками і їх природою; так вжитися до них і зрозуміти їхнє життя з усіма його добрими і важкими сторонами може хіба той, хто, як авторка, знає і любить наші Карпати та Гуцулів, до котрих думкою не раз вона лине з того далекого, гостинного краю. Ми мимохіть віримо її простому, але як багатому не лише у факти, але теж у образове й повне особистих переживань та рефлєксій оповідання. Забуваємося, і нам здається, що п. Кисілевська провадить нас за руку серед роскішної природи, крізь гармонійний громадсько-політичний устрій країни й крізь достатне господарське життя швайцарів. Мова, стиль — легкі, прості, не вишукані, не насилувані, але одночасно й багаті, барвисті; подекуди навіть в одноманітних, здавалосяб, враженнях авторка зуміла віднайти відмінні риси, нову нрасу їх і так надати своїм барвистим описам незмінних прикмет новизни, свіжости та вдержати нашу увагу й цікавість цілий час в однаковій напрузі. Закінчується книжку з враженням правдивого і сильного жалю за такою короткою мандрівкою гей би в якійсь казковій країні. Лєктура такої, як ця, книжки є в стані збудити в дорослій людині, для якої призначена, давно забуті, жорстокою дійсністю приспані молодечі почування й пориви, що їх плекали колись подорожі в области фантазій а ще раньше — казка. Така лєктура підносить людину, вливає їй нові сили, бадьорість, напружує волю до життя, примушує випростати зігнуті під тягарем недолі рамена, звести чоло та інакшими очима глянути на світ. — Часами принагідні рефлєксії приведуть авторку на край безодні не швайцарських проваль, а туди, де »нема власного сонця« й коли то »мара зневіри викрішиться десь із таємних, глибоких челюстей нашого »я«. І наче від подуву холодного вітру згасне полумя всякої надії«... У таких хвилинах письменниця вміє не тільки сказати: ні! й утекти від думки про »марність надій«, але й позитивно поконати песимістичні нотки силою здорового погляду на світ і життя. Радимо прочитати і призадуматися хоч би над двома сторінками (150—154) впрост потрясаючої задуми над безоднею буття. — Взагалі з кожного рядка книжки, як з цілющого джерела, бють струї життєдайної сили, радости »з самого існування і боротьби за краще життя«. Це є домінуючий тон усіх оповідань чи то про життя і країну ретороманів, чи про початок вільности Швайцарії, увіковічений у леґенді про В. Теля, чи то про найпишніше місто Швайцарії — Женеву, чи про промисл Швайцарії, та про все, чим багата є книжка.

Але книжка О. Кисілевської не тільки гарна. Є не тільки приємною, захоплюючою лєктурою. Вона являється одночасно дуже повчаючою. Повчаючою в ній буде майже кожна сторінка, коли хто захоче і зуміє витягнути з неї корисні для себе висновки. Та з цього погляду звертають на себе особливу увагу ті розділи, в яких авторка зображує господарське життя країни. І цей сухий матеріял зуміла авторка теж прибрати у приступну форму цілого ряду плястичних образків, де навіть цифрові дані вплітаються, як потрібне мереживо, до тканини авторових спостережень, міркувань, оповідань, зачерпнутих зі швайцарської минувшини тощо. На прикладі швайцарів — авторка вчить по-

дивляти, шанувати, ну та й як теж плекати такі людські чесноти: працьовитість, витривалість, чесність, солідність, докладність, точність, словність, гостинність, солідарність, орґанізованість, ощадність, високе цінення людської гідности й свободи та багато інших — ц-то всі ті моральні вартости, остре і повсякчасне перестерігання, котрих приводить одиницю і націю до справжнього, тривалого, а не лиш ефемерного, скороминаючого добробуту. Читачі — ріжних господарських заінтересовань — з девятьох розділів господарської частини книжки — довідаються про те, як працюють швайцарці в славному на цілий світ годинникарстві й виробі всіляких машин, у ткацтві й гаптярстві, у сільсько-господарській, зокрема ж молочно-годівельній продукції, у різьбарстві, садівництві, в готелярстві й ріжного роду туристиці та нарешті вони запізнаються і з успіхами швайцарської кооперації, що чимраз то далі і все більше поширює домену своїх впливів, охоплюючи вже сливе всі важніші види запотребувань культурної людини. Звертаємо увагу наших читачів саме на ці, господарські розділи, що певно, будуть для них найцікавішими й до того найпридатнішими, коли зважити, що книжка дуже надається до використання для популярних відчитів, рефератів, промов, інформацій, статей і т. под.

Не годиться оминути мовчанкою теж вступної частини книжки: »Загальних уваг про Швайцарію« — а то тим більше, що ця перша її частина тісніше примикає до третьої, господар. частини, дарма, що авторка розділила їх описами своїх подорожей й природи країни. Не є ж бо для теперішньої освіченої людини зовсім окутаний таємницею той глибший, внутрішній і взаїмний звязок, що від-вічно лучить обі, однаково важні ділянки народнього життя: господарську і суспільно-політичну. Висока господарська культура і такий же добробут швайцарської селянської нації багато завдячують свобідному, демократичному громадсько-політичному устроєві швайцарської республики, маркантніші прикмети і риси котрого не забула авторка своїм читачам подати. Ось ці риси: єдино можливе, розумне вирішення реліґійного й міжнаціонального життя на засадах повної терпимости і свободи, широкого автономізму та всіх можливих форм самодіяльности і самоуправи свобідно орґанізованого громадянства в широко зрозумілій демократії. Авторка, не застановляючись на подробицях державної машинерії, не впадає при цьому в другу крайність абстрактного теоретизування, яке заступають живі описи поодиноких установ чи проявів швайцарського державного життя. Глибоко сягаючими в саму істоту швайцарців остоями й підвалинами їх демократії є: високий ступінь освіти (зокрема фахової), проймаюче всі суспільні шари, богате, орґанізоване і дуже зріжничковане товариське життя, друга неодмінна щоденна страва швайцарців — друковане слово (книжку і ґазету знайдете в кожній хатині, закинутій і на найвищий гірський шпиль*), далі — праводовство, супряжене не так з голою буквою закона, скільки з чистим голосом сумління й тонким почуттям справедливости, та нарешті — щирими й високогуманними національними ідеалами пройнята школа військової здатности громадян, як один муж готових кожної хвилі станути до оборони своєї батьківщини і свободи, що в поняттях швайцарців є синонімами.

Відомости про державний і суспільний лад Швайцарії, що їх подає авторка в своїй книжці, безумовно не вдоволять фахівців, оскільки ці шукатимуть в ній чогось нового для себе, але для пересічно інтеліґентної людини тих відомостей буде досить, щоб ознайомитися з усім тим, що є найкращого в Швайцарії, та помогти й собі стати добрим громадянином і свідомим, корисним членом нації. Такої, рівнож як і біоґрафічної літератури о високих виховних вартостях ми потребуємо як найбільше і в тій свідомости нам не остається нічого більше, як тільки побажати, щоби цілий наклад книжки п. Кісилевської розійшовся. **В. Л.**

---

*) У нас на кооп. святі »Посвячення Прапору« Р. С. У. К. 3. VI. 1934. 10. тис. кооператорів закупило з кіоску РСУК всього на 49 зл. книжок і часописів разом.

Ремесла і промисл.

Менше значіння, чим сільське господарство (підстава господарства й вивозової продукції) й торговля (господарсько-організаційний чинник), мали в тодішніх часах р е м е с л о й п р о м и с л. Під тим оглядом село було тоді, а й ще довгі віки після того, самовистарчальне, а місто мало добру нагоду заспокоювати свої запотребування предметами досконалішого заграничного виробництва. Існуюче в містах тодішнє ремісниче виробництво обчислене було передовсім на внутрішній збут і то переважно частковий, замовлюваний безпосередно у ремісника-продуцента. Ремеслами займалася головно мійська дрібнота, що оселювалася на »кінцях« города, гуртувалася вона мабуть подібно, як »ліпші« купці в свої брацтва постійні, чи бодай тимчасові, коли треба було збірних зусиль для якогось більшого підприємства чи замовлення. З найважніших тодішніх промислів згадуються »древоділи« — теслі, будівничі, столярі, бондарі, »продающі корсти« (домовини), майстри човнів, ткачі, кушнірі, гончарі, ізвозники, ковалі, метальники. Згодом появляються золотарі, іконники й ін. Князі для будови храмів і своїх теремів (палат) спроваджували заграничних майстрів; деякі з них залишалися мабуть постійно на Вкраїні й від них вчилися »штук« свої. Так само для власних потреб закладали цілими селами князі мануфактури зі спеціялістів невільників.

Однакове становище в суспільстві з ремісниками мали дрібні торговщики, що займалися внутрішною торговлею, а серед них найперше мабуть місце займали п р а с о л и, що розвозили сіль з Галичини й Криму, а при тім мабуть і інший дрібний крам.

* * *

Наші міста були в княжій добі осередками політичного життя поодиноких земель, вогнищами їх культурно-економічної сили, але позатим нічим від земель не були відграничені. Містили в собі всі суспільні верстви своїх земель, лише щільніше було виповнене людністю, яка легко могла виходити й входити до міста, поселюватися у ньому або його покидати, зміняти заняття і т. д.

Так представлявся державно-громадський лад і господарська культура українського народу в перших трьох віках своєї історії, в добу київської соборної держави. Бачимо, що Україна виступила на арену свойого історичного життя не так то пізною порою й не була відсталою під оглядом культурно-господарським країною, коли порівнати її з іншими краями західної Европи того часу. Для західніх сусідів була вона тоді країною багацтва, невиданих розкошів і великої державної сили. В господарських справах була вона весь той час супроти західної Европи а к т и в н о ю, посередничаючи в переношенні південно-східної культури, завдяки своїм природним і суспільним умовам та близькости до найкультурніших і найбагатших тоді в світі країв.

3. ПОЧАТКИ Й ПРИЧИНИ КУЛЬТУРНО-ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАНЕПАДУ XII—XIV. СТ.

Культурний і суспільно-господарський розвиток слідуючих трьох століть нашої історії характеризують такі головно зявища: постепенний культурно - господарський занепад східно - українських земель, дніпровського водного шляху й самого Києва, як культурно-господарського й політичного центра, занепад грошового господарства; пересунення господарського живчика до західно-українських земель; початок процесу пересування ваги господарського життя з міста до села, від торговлі до землі, який вповні завершився в половині XVI. ст. Головними й безпосередніми причинами занепаду господарського життя східно-українських земель та суспільно-політичних перемін було розбиття соборної держави на части — »уділи«, які постійно дальше дробилися серед княжих межиусобиць за землі, а головно за Київ, і навала кочовиків зі сходу, половців, а відтак татар, що перервали культурно-господарську комунікацію України з південно-східними, краями. Протягом тих важких для українського народу століть змінилося також становище західної Европи, котра сама вже знайшла торговельний шлях до сходу через Середземне море і не потребувала вже старої Руси за посередника. Її численні міста самі розбудовуються і багатіють через торговлю зі сходом а стара Русь занепадає.

Вилюднюються південно-східні землі — південна Київщина, Переяславщина й Чернигівщина; ті колись густо заселені й багаті околиці пустіють майже зовсім, а людність їх, якщо не вкрила поля кістками, або не попала на аркан, кидає свої дорібки й подається на північ, або на захід до Галичини й на Волинь, достарчаючи тамошньому населенню безземельних сябрів, ізгоїв, а то й попадає в холопи.

Землі, на якій можнаб було спокійніше господарити, стало менше, тому й вона більше ціниться. Для численних князів, які мусіли вести постійні війни треба було великих дружин і доходів на їх удержання. Колись князі мали найбільше доходів з добичей по побідних війнах та з тоговлі; тепер головним джерелом їх доходів остало сільське господарство на власних маєтках і данини, щораз більше накладані на сільські громади. Як винагороду за княжу службу, займають бояри також землю, яка була певнішим джерелом доходу, ніж війна або торговля, і вростають у неї з княжої ласки. Вростають в землю також давніші представники торгового капіталу. Біля вільних сільських громад виростають сільські великі княжі і боярські господарства, оперті на праці невільної чи півсвобідної челяди. Отта земельно-воєнна аристократія, як передтим купецько-воєнна, має тепер на політичні справи найбільший вплив. Розвинулася вона й скріпла найбільше в захисній Галичині. Вже в другій половині XII. ст. дає вона себе голосно чути (за Ярослава Осмомисла) а відтак росте щораз особливо

за малолітніх Романовичів, змагаючи дійти до такої економічної й політичної сили, до якої дійшла сусідня її польська й угорська шляхта в тому часі.

Західно-українські землі, поки осередком східно-европейської торговлі й політичним осередком всіх земель був Київ, лише посередничили в зносинах Києва зі західно-европейськими краями. З занепадом Києва, а може ще й раніше, починають галицькі міста навязувати безпосередній звязок з Візантією й портами Чорного моря Дністровим шляхом, а Прутським — з Подунавям. Зубожілий патриціят Києва й подніпровських міст частинно стає земельним боярством, а частинно (в XII. ст.) припливає зі своїми капіталами в зах.-українські землі. Галичина в XII. ст. (особливо за довшого князювання Ярослава Осмомисла 1153—1187, та за короткого, але міцного панування Романа Мстиславича) сильно рушила на полудне й скольонізувала дністрянсько-прутське Пониззя до моря по Дунай, стягаючи на себе східну торговлю й перевізну на захід. Друга половина XII. і перша XIII. ст., то час блескучого культурно-господарського розвитку Галичини, завдяки торговлі й напливові людности зі сходу, що густо заселює села й місточка.

Татарське лихоліття спинило і в Галичині культурно-господарський розвиток. В тих смутних часах деякі південно-східні українські волости, інтриґовані татарами, які змагали розбити єдність народу, стараються з покірністю »татарських людей« забезпечити собі спокійні господарські умови. Особливо міста стараються під татарською зверхністю навязати поновно торговельний контакт з чорноморськими портами. Та багато мабуть на тому не скористали. Поверх одного століття (друга половина XIII. і перша XIV. ст.) завмерло культурне й господарське життя України, висилене боротьбою саме тоді, коли західня Европа економічно скоро міцніла і розбудовувалася.

Найскорше почали відбудовуватися з руїн дальші від татар західньо-українські землі на початку XIV. ст., а господарським осередком руських городів намагається стати молодий Львів (заснований у поолвині XIII. ст.). Він намагається стягнути до себе старі чорноморські шляхи на Коломию й старий Галич і промостити собі нові на Перемишль і Краків до Ґданська й пруських міст над долішньою Вислою, які стали сильно розвивати торговельну комунікацію з західними краями. До того шляху старається добитися й Київ через Волинь (Луцьк і Володимир). Одначе умови господарської відбудови не були легкі. Довголітня боротьба знесилила українське господарство. Відбудовуватись і приноровлюватись до нових умов та нових шляхів було тяжко.

Одинокий зі старих руських міст Великий Новгород в тих важких часах не занепав, лиш багато розвинувся, бо далекий був від татарських шляхів, а княжі межиусобиці повернув собі в користь; князів закликав по вподобі на воєнних начальників, сам перемінився на аристократичну републику, в якій верх взяли ба-

гаті купці — золотопоясники, які добре використали близькість Великого Новгороду до Балтийського моря й навязали торговельну лучбу з північною Ганзою. Ріс у багацтві Великий Новгород до XV. ст. аж доки не зломив його сили московський сусід.

Для західно-української торговлі, яка, вправді, починає віджививати, а навіть доходить до значного розвитку, в XIV—XV. ст. відносини основно змінилися. Вона позбавлена опіки власної державности під кінець XIV. ст., поступенно переходить у чужі руки. Галичина переходить під Польщу, а на східно-українських землях повстає Литовсько-руська держава. Дністрянсько-прутське Пониззя переходить на власність новоутвореної молдавської держави (в половині XIV. ст.), яка, вправді, перенята вищою руською культурою й вірою, довгі віки посередничить у торговлі з Чорноморем, збагачуючись на ній. Татарська сила висилилася також в боротьбі й виперта литовсько-руськими полками зі степу, подалася на схід, лише частина її залишилася ще на довгі віки постійною небезпекою для наших земель — на Кримі. Великий литовсько-руський князь Витовт очистив був на якийсь час і старий Дніпровський шлях, але розігнаний і розбитий київський патриціят не може взяти торговлі на ньому в свої руки. В чорноморських портах: Кафі, Білгороді (над Дністром), Килії (над Дунаєм) осідають ґенуенські (італійці з м. Ґенуї) купецькі кольонії й вони передусім керують південно-східною торговлею через наші землі до кінця XV. ст. (коли вони впали розбиті турками, що замкнули ці порти для східної торговлі). Через Київ, Луцьк, Володимир, Коломию, Галич і Львів переїздять італійські купці, закладають тут свої ринки, зявляються також татарські й грецькі купці, постійно осідають у наших містах вірмени. З другого боку знова ще галицько-володимирські князі (Лев і Юрій II) почали, а відтак польські королі й литовсько-руські князі, заохочені господарським і культурним поступом зах. країв з розвоєм їх міст, стали закликати з заходу до міст німецьких кольоністів, щоб своїми ремеслами розбудили господарське життя. Щораз більше через Польщу напливає зі заходу жидів, випираних звідтам тамошнім міщанством і переслідуваних релігійно. Ці заходи щодо кольонізації міст чужинецьким елєментом мали фіскальні цілі, то значить: дати королям більші доходи з податків від грошовитих кольоністів, а пізніше також мабуть і політичні цілі: заповнити українські міста неруським елєментом і в той спосіб ослабити українців (німці скоро польщилися). Міста, як ми бачили, грали в давній руській державі першу ролю в політичному житті. Тепер навпаки. Міста зовсім майже відмежовуються від звязку зі своїми землями й від загально-політичних справ держави. Чужинецький елємент у містах, заінтересований головно в своїх господарських справах, не дбає про загально-політичні відносини в краю, на якім осідає, доробляється, платить податки й жадає лише господарської волі на зразок німецьких міст. І містам надають королі та великі литовсько-руські князі

т. зв. маґдебурське право, що звільняло їх від присуду королів й від зверхности їх урядників. Міста дістають власну самоуправу й у ній замикаються від загально-державних справ, які виключно перебирає в свої руки велико-земельна аристократія. На українських землях утверджується лад, подібний до февдального західно-европейського права, на підставі якого земля дає владу й політичну силу її посідачам-зверхникам. Зрештою східня торговля, яка промостила собі знова шляхи через наші землі (в XIV. ст.), головно через Галичину й збагатила найбільше з усіх наших міст Львів (в XV. ст.) — мало захопила Київ й волинські міста і не могла добре розвиватися. Щоб перевезти східний крам на північ, треба було побороти багато труднощів, перебути кілька політичних границь, безчисленні митні стації й міські права складів. До того на північних границях розвинулася сильна купецько-воєнна держава хрестоносців, яка, ворогуючи з Польщею, до другої половини XV. ст. перепиняла комунікацію по ріці Віслі. Торговля, що йшла через наші землі, мала майже виключно перевізний характер. Вивіз земних плодів з наших земель на південь був слабий, а на схід зовсім ніякий, на північ також неможливий. До того з нашими містами, головно зі Львовом і Володимиром, став конкурувати Краків, стараючись видерти від них монополь східньої тортовлі.

4. РОЗКВІТ ШЛЯХОТСЬКОГО ВОЛОДІННЯ Й ДВІРСЬКОЇ ГОСПОДАРКИ XV—XVII. В.

(Вплив польського права на суспільно-господарські переміни на наших землях, поява й розбудова фільварку, що стає руховим чинником у новому пробудженні й зростові грошової господарки; поневолення селянства; упадок міст).

В другій половині XIV. ст. зміняються політичні відносини на наших землях і вони приносять зі собою переміни суспільно-економічного ладу. Вправді, суспільно-економічні відносини так скоро не довершуються, як політичні, старий лад довго тримається й бореться з новим; вони взаїмно на себе впливають і мішаються.

Вище згадувано вже було, що в часі від XII—XIV. багато змінилося в староруських суспільних порядках. Найважніше: виросла великовласницька боярська кляса, зубожіла кляса міщанська, збільшилися тягарі-данини селянських громад, зросла кляса півсвобідних. Отсі переміни довершилися найбільш помітно в західньо-українських землях. Польські королі, як зайняли Галичину, з початку не вводили в тутешні відносини ніяких новин і здавалося — шанували »руське право«. Польське право формально заведено щойно 1435 р. Але воно втискалося сюди помало вже від самого початку. Нові володарі від XIV. ст. почали кольонізувати вільні землі, села й міста німцями, волохами й поляками, щоб збільшити свої доходи й мати в них противагу в місцевому

укр. елєментові. Вони почали вважати себе не лише зверхниками новодобутого краю, але й власниками всієї землі, а тому »за вірну службу« почали надавати землі з людьми й без людей польській шляхті. Правда, з початку позатверджували давні посілости деяким вірнішим боярам, але не всім. Деякі бояре, опірні новій владі, мусіли втікати на схід, інші, що не постаралися про ласку, убожіли, мішалися з селянством, або йшли на службу до багатших. Котріж хотіли вдержатися при ласках і політичних впливах, — польщилися. Позатверджувано також грамоти церквам і манастирам на деякі землі, що вони їх мали здавна, ще з княжої ласки. З початку ті надання вільних земель сіл і міст для шляхти з правом судити й збирати дані по старому руському звичаю не давали ще шляхті необмеженого права власности, лиш право тягнути з них користи з умовою служити зате королеві. Шляхта одначе в себе, в Польщі привикла мати землю на необмежену власність. В Польщі в тому часі вся земля була вже в більшости власністю шляхти, короля й церкви, а селянство вже під кінець XII. ст. втратило до неї право. За її вживання воно віддавало власникам землі часть плодів, платило грішми й відбувало деякі роботи. Держава зовсім не знала селянина лише його пана-власника землі. Позатим селянство ще було особисто свобідне. Могло виходити з села під умовою, що виходець оставляв на ґрунті заступника, а в деяких випадках і без того. Села на німецькому праві мали навіть досить широку самоуправу. Таке розуміння зверхности над селами принесла шляхта й до Галичини. А незабаром добилася від королів-чужинців, що й на зайняті руські землі було нарешті й формально перенесене польське право і так уся земля сталася тут також приватною власністю шляхти, короля (держави) й церкви, а селянин став лише її ужитковцем.

Зразу обовязки селян супроти нових власників не були такі відмінні від давніх. Давали їм дальше дані переважно продуктами пастирсько-ловецького господарства, яке тут у сільському господарстві давно переважало. Щойно 1466 р. став сильно переломовим у сільському господарстві на всіх землях, які належали до Польщі. Польща добула в тому році Ґданськ і Торунь і вибила собі через них вікно до зах. Европи, де густо залюднені міста виявляли щораз більші запотребовання на хліб і сирі продукти. До того часу власники землі самі не господарили на ній, лише вдоволялися грошевими й натуральними оплатами за її вживання селянами. Після 1466. р. стали будувати фільварки й господарити на свій рахунок. Показалася потреба притягнути селян до праці на фільварку, заборонити всякі виходи, втечі з села, прикріпити селян на кусках землі, щоб мати безплатного робітника. Вчинила це шляхта на своїх соймах в рр. 1496, 1505, 1519, 1520. В 1520 р. заведено безплатну панщину 1 день у тиждень з ланового господарства. Після 1520 не чути вже про ніякі постанови в справі селянства, але це не свідчить, мовби обмеження селянської господарської й особистої свободи після того року припинилися. На-

впаки, тягарі на селах дуже скоро росли. Постановами соймів у згаданих роках так скріплено власть панів над підданими, що вони могли після того робити з ними, що хотіли, й ніякі закони їх у тому не могли спиняти, бо Польща стала гейби аристократичною республикою з королем без влади, а край розбився на шляхоцькі господарства, гейби малі державки в державі. Кожний пан-власник землі став найвищим суддею над своїми підданими; земля, на якій вони сиділи була його власністю, він міг підданих перенести з ліпшої на гіршу, зменшити наділ, накладати панщину, податки й данини після власної вподоби; вкінці пан мав право розпоряжати особою підданого й цілої його родини. В Галичині переміняно староруські дворища на лани (лан — коло 33 морґи), кращі землі забрано під фільварки, гірші, розкинені по краях, попридiлювано селянам. Розбиваючи дворища, великі й многолюдні селянські господарства, шляхта старається намножити більше менших господарств, бо панщина відбувалася з господарства. Панщина скоро більшала й зросла до 6 і більше днів з лану в тиждень крім всяких інших додаткових робіт і податків. Фільварки й панщина росли особливо біля річок, якими можна було сплавляти збіжа до Ґданська. Чим дальше від рік і добрих доріг, тим і тягарі підданих були лекші, бо фільварків не було, земля високо не цінилася.

В Галичині збіжева управа випирала щораз більше ловецько-пастирську господарку; панщина й фільварки переважали на лівому боці Дністра; пастирсько-ловецьке господарство й чинші з нього, переважно в натурі, — по правому боці, на Підгірю та в горах. Так само чим дальше до сходу панщина й тягарі були лекші й селянські наділи були більші (бо труднiший був вивіз і труднiше було підданих гнобити); чим дальше до заходу (прим. у львівській, перемиській і сяніцькій землі) дробилися господарства на $^1/_2$ і $^1/_4$ ланові, з яких часто так само треба було робити »тяглу« панщину, як з ланових. Побіч ланових господарств щораз більше зявляються дрібні господарства загородників, халупників і комірників, які робили пішу панщину, служили в дворі, займалися ремеслом для двора або платили чинші. Вивіз збіжа на захід ріс постійно, оживилася дуже знова грошова господарка, для якої підставою стало велике шляхотське господарство. Коли на прим. записки вроцлавської комори занотували в 1537 р. 279 лаштів (лашт — 25 кірців) висланих закордон, то в р. 1560 цифра ця дійшла до 10.000 лаштів, в р. 1595 до 100.000 л.

Ще більше чим панщизняні тягарі давалися селянству в знаки т. зв. »стації«, знущання військ, що проходили селами, »заїзди« — сварні між панами, від яких терпіли головно панські піддані. Пани-власники самі рідко господарили, бо серед тодішних неспокійних відносин, частих нападів татар, краще було маєтки виорендувати. Орендарі, найчастіше жиди, протягом 3—4 літ оренди, щоб скоро збагатітися руйнували дикою господаркою фільварки, а передовсім підданих. Приміром вирубували цілі ліси

й палили на поташ, смолу й дьоготь, бо дерево було тяжче вивозити закордон. (До яких меж дійшла самоволя панів-шляхти й знущання їх орендарів в другій половині XVI. і першій XVII. ст. докладно представив польський історик Лозінські в творі »Правем і лєвем«). Пробувало селянство боронитися, піднімало часто місцеві повстання (найбільше було в 1490 р. під проводом Мухи, тоді, коли міряно дворища на лани й почато будувати фільварки) та лиш у власній їх крові топилася розпука. Багато втікало на схід, де було більше волі, або в гори, в опришки.

Заваготіло панське право й над містами, які і так вже ниділи. Дуже вони підупали після того, як турки під кінець XV. ст. забрали чорноморські пристані й почали спиняти східну торговлю. Не сповнилася також надія королів, які думали, що німецькі кольоністи оживлять міста й збагатять їх так, як на заході. Та західні міста мали інші умови. Наші міста стали збірищем ріжнородного елєменту, ріжних вір, націй і рас; а ця мішанина підсичувала господарську конкуренцію, поглиблювала суспільні нерівности (патриції й поспільство) та висилювала міщан у внутрішніх заколотах. До того шляхта, згнобивши село і маючи в руках усю владу, виступила до конкуренції з містом.

Найперше шляхта відсепарувала зовсім село від міста. Село мусіло в дворі збувати лишки своєї праці й усі запотребування заспокоювати в дворі, а в тій господарській виміні села з двором, рідко й з містом, стає звичайно посередником жид-корчмар. На якунебудь комунікацію села з містом треба було дозволу пана. Замкнувши міщан у міські границі, виключивши їх від звязку з сільським господарством, запрагнула шляхта звільнитися також від міського посередництва, від монополю промислу й торговлі. У своїй економічній політиці вона стремить головно до того, щоби захопити в свої руки заграничну торговлю, яка зводиться передовсім до вивозу сільських продуктів і до привозу предметів розкоші з заграниці. В тій ціли переводить на соймах, почавши від 1496 до 1565 рр., цілий ряд постанов, які головно підкопують міську торговлю. З них найважніші: заборона міщанам купувати земельні маєтки, звільнення шляхти від мит від товарів, везених »з дому«, чи »до дому«, й заборона своїм купцям вивозити якінебудь товари за границю. Так шляхта захопила заграничну торговлю в свої руки, її аґенти або чужоземні купці вивозили продукти фільварочного господарства за границю, а привозили їй предмети розкошів. Внутрішня торговля була рівнож звязана численними приписами й оплатами як у користь держави, так і приватних дідичів. Трудно було рухатися купцеві, звзаному правом доріг, численними митами, мостовим, гребельним, перевозовим, пашним, ріжнородними ринковими оплатами, як: торгове, ярмаркове, помірне, штукове і т. ін. Тому то купецька людність по містах стала підупадати, й більшість міського суспільства творила реміснича дрібнота, зорґанізована в цехи